

תנובות שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גיליון 135 / כסלו - טבת תשע"ח

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ב. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן הסנינים

- 5 | דבר העורך
חנה ושבעת בניה
- 7 | מידע הלכתי ערלה בצמח גוג'י ברי * כשרות דג הבוסף
הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א
רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ
- 10 | מדור גנוזות וכת"י מתורת ארץ ישראל
ספר עיר חדשה מסכת תרומות פרק ג - ד
מאת רבי רבינו יהודה הכהן זלה"ה מחכמי פאס שבמרקו
מפוענח מכת"י ע"י הרב נתנאל אביטל שליט"א * עם תוספת ביאורים
והערות שע"י צוות חוקרי המכון ובעריכה והגהה לדפוס ע"י הרה"ג רבי
ישראל אלנקווה שליט"א
- 14 | מדור גנוזות וכת"י מתורת ארץ ישראל:
ספר המשפטים - פס"ד מבה"ד במראקש בראשות הראב"ד הגאון רבי
מחלוף אבוחצירא זלה"ה - סימן תקנא
פיענוח, עריכה, ביאורים מקורות והערות מאת הרה"ג רבי יחיאל רווח
שליט"א
- 19 | אם על כבוד אבנים נצטוינו לשמור, על כבודו של אדם עאכו"ב
מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
הראשון לציון
- 21 | חששות ערלה בעבר הירדן והאם יש מקום להחמיר בזיתים
המגיעים ללא פיקוח על ערלה ממדינת ירדן - חלק ג - ה
ומסקנת הדינים העולים
הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א
רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ
- 30 | הפרשת תרומה מן המוקף כיצד - ובשיטת הרמב"ם
הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א
מרבני המכון
- 41 | דין השיעור בתרומה גדולה ובחלה - חלק ב
מאת עורך הגיליון
- 46 | מכתבי תורה
דברי האבודרהם שמוזקים המנהג לומר 'יראו עיננו' גם בא"י
הרה"ג ר' איתמר חבשוש שליט"א בעמח"ס ומשחרי ימצאוני

מזל טוב לידידנו
ראש הכולל שע"י המכון
הרה"ג רבי ישראל אנקווה שליט"א
לרגל נישואי בנו עב"ג
יה"ר שיזכו לבנות בית נאמן בישראל בניין עדי עד

מזל טוב לידידנו
חבר המחלקה למחקר יישומי
הרב שלמה טרבלסי הי"ו ומשפ'
לרגל הולדת בנו למז"ט
יה"ר שיזכו לגדלו לתורה לחופה ולמעשים טובים

מאחלים:
הרב שניאור ז. רווח שליט"א ראש המכון
רבני וחוקרי המכון
צוות עובדי המכון

חנה ושבעת בניה

איי במסכת גיטין דף נז, "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה... רב יהודה אמר זו אשה ושבעה בניה

אתיוהו קמא לקמיה דקיסר אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה אנכי ה' אלהיך אפקוהו וקטלוהו.

ואתיוהו לאידך לקמיה דקיסר אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה לא יהיה לך אלהים אחרים על פני אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה זובח לאלהים יחרם אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה לא תשתחוה לאל אחר אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד אפקוהו וקטלוהו.

אתיוהו לאידך אמרו ליה פלח לעבודת כוכבים אמר להו כתוב בתורה את ה' האמרת וגו' וה' האמירך היום כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא שאין אנו מעבירין אותו באל אחר ואף הוא נשבע לנו שאין מעביר אותנו באומה אחרת.

א"ל קיסר אישדי לך גושפנאק וגחין ושקליה כי היכי דלימרו קביל עליה הרמנא דמלכא א"ל חבל עלך קיסר חבל עלך קיסר על כבוד עצמך כך על כבוד הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה אפקוהו למיקטליה.

אמרה להו אימיה יהבוהו ניהלי ואינשקיה פורתא אמרה לו בניי לכו ואמרו לאברהם אביכם אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה יצתה בת קול ואמרה אם הבנים שמחה".

וכבר עמדו על זה מדוע כל אחד מהבנים אמר פסוק אחר. וכתב ע"ז בגרש ירחים "לפי שיש שבעה בחינות בענין עבודת כוכבים ומזלות, והרשע הזה בחן בכל אחד בחינה אחת, ואלו הן, א' שכופר במציאות השם לגמרי רק מודה בעבודת כוכבים ומזלות, הב' שעובד עבודת כוכבים ומזלות בשינוף, הג' שמאמין במציאות רק רוצה להמשיך השפע באמצעות המזלות, ולזה מקריב קרבנות (לע"ז) להמשיך השפע ממקור השפע על ידי משטרי השמים, הד' שעושה כבוד לכוכבים ומזלות, כאשר חשבו עובדי עבודת כוכבים ומזלות כי מגדולת עבד, ניכר גדולת רבו, כמו שהאריך בזה בעיקרים (מאמר שלישי פרק יח) שזה טעות עובדי כוכבים ומזלות, הגם שמאמינין בסיבה ראשונה, הה' שאין עושה שום מעשה, רק דיבור בעלמא, ומקבלו באלוה, ואומר אלי אתה... כדאיתא בסנהדרין דף ס' : ועל כל אלו יש חיוב מיתה, הו' מלביש ומנעיל לעכו"ם, שעובר בלא תעשה, הז' הנודר והמקיים בשמו, שהוא גם כן בלא תעשה, כדאיתא בסנהדרין שם (ס:) במשנה.

ולזה בחן בראשון על בחינה ראשונה לכפור במציאות השם יתברך והשיב לו אנכי, אחר כך בחן בשני בחינה שניה שיאמין בשיתוף והשיב לו לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, היינו אפילו שיתוף וצירוף לא יהיה, והשלישי להמשיך השפע על ידי קרבנות, השיב זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, בלי אמצעות המזלות, והרביעי שישתחוה לעכו"ם, כטעות האומרים מגדלת העבד ניכר גדולת רבו, ואם כן הרב חפץ שיעשו כבוד לעבדו עכו"ם, באה ממנו התשובה לא תשתחוה לאל אחר, ואל תחשוב כי הוא יתברך חפץ שיהיה ניכר גדולת הרב מגדולת העבד, העיד הכתוב כי לא כן הוא כי אל קנא הוא, ונוקם באומרים כן, והחמישי שיקבלו רק בדיבור, לזה אמר שמע ישראל שאנו מצווין לייחד שמו יתברך בדיבור, כי אל אחד הוא, והששי ביקש שעל כל פנים יעשה איזה כבוד לעכו"ם, כי על כל פנים המזלות הם לתשמיש העולם והנאתו, לכן השיב לו והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, לגמרי, כי המזלות פועלים רק כגרזן ביד החוצב, ואין הגרזן ראוי להשתבח כלל, לכן אמר אין עוד שום ממשות, והשביעי ביקש על כל פנים שיקיים בשמו של עכו"ם, והיינו שישבע וידור בשמו של עכו"ם, על זה השיב, את ה' האמרת, כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא יתברך שמו, ואין לנו לקיים בשמו של עכו"ם, ולבסוף בחנו אפילו בדבר שאינו אלא למראית עין, ואמר אשדי לך גושפנקא, ועמד התינוק בקדושתו לקדש שמו יתברך, ולבוזת הקיסר הרשע".

וראה עוד במהרש"א החידושי אגדות שגם הלך ע"ד זה אלא שפירש שכל אחד נקט בפסוק המתאים לאותו יום ע"ש באורך בכל דבריו הנפלאים.

ויתכן עפ"י הנ"ל לומר גם ע"ד הפשט. שהנה המשתחוה לצלם, ניתן לפרש את זה ככפירה באלקי ישראל ח"ו, אבל גם ניתן לפרש את זה בצורה יותר קלה, אף שלא כופר במציאותו ית' אבל מאמין בשיתוף או באמצעי או יש ליתן גדולה גם לעבד או שמה זהו רק בדיבור מהשפה ולחוץ או שיש לכבד המזלות שהם לתשמיש העולם או מצד שיש לו חשיבות משום שהוא האלהים של השלטון ולכן שייך להישבע בשמו כדי להביע נאמנות לשלטון או אפילו למראית עין כדי לתת כבוד לשלטון.

ובזה ראשית בא הבן הראשון ואמר שהוא לא משתחוה לע"ז כי יש בה משום כפירה במציאותו ית', כי זה הבסיס. אבל אחר כך כל אחד מהבנים בא והוסיף שיש לשלול השתחוות לע"ז גם משום כל יתר העניינים ובסדר יורד של חומרת הדברים ואפילו משום מראית עין של כבוד לשלטון.

מאידך גיסא דרכו של היצר, בתחילה אומר לו עשה כך ועשה כך, ולבסוף אומר לו לך ועבוד עבודה זרה. בתחילה אומר לו לך למקום שנעשים בו דברים נגד ההלכה רק מפני דרכי שלום או כבוד השלטון ומהשפה ולחוץ. אחר כך האדם כבר פחות מזדעזע מן החטא, ובסופו של תהליך קל לשכנע אותו גם לעבוד ממש עבודה זרה בדרגה הכי חמורה.

שבעת בניה של חנה מלמדים אותנו שיש להיזהר מעיוות קל ביותר בעבודת ה' ובהכנסת רוחות זרות אף שאין בהם ממש כפירה גמורה, בבחינת הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו.

יש הסבורים שמרד החשמונאים ביוונים פרץ על רקע מעשה חנה ושבעת בניה. בכל מקרה מעשה פך השמן הטהור מוכיח את טהרת הלב בעבודת ה' שהיה להם, שזוהי מהותה של המנורה שיש להדליקה משמן זית זך, ולכן למרות שטומאה הותרה בציבור והיה ניתן להדליק אף משמן שאינו טהור, מכל מקום מלחמתם ביוונים היתה בטהרת הלב לקדש שמו ית' מהאלילות היוונית לחלוטין שמטרתה הסופית היתה אין לכם חלק באלקי ישראל ח"ו, ולכן זכו לנס פח השמן הטהור.

**בברכה
העורך**

❖ **ערלה בצמח גוג'י ברי**
❖ **כשרות דג הבוסיף**

ערלה בצמח גוג'י ברי:

הנה בגליון 114 כתבנו כדלהלן:

"הצמח מקורו באסיה, והוא מסוג האטד השייך למשפחת הסולניים. הצמח הוא ירוק עד ובגובה של עד 3 מטר, אם כי הוא מניב גם כשהוא בגובה 1 מטר. ההתרבות המסחרית שלו הוא באמצעות זרעים, אולם יש לו התרבות מקני השורש מתחת פני האדמה ["חזירים" – כך שכפי הנראה נוהג איסור ערלה בצמח זה, יש להיזהר ולהסיר את הענפים הללו היוצאים מתחת פני האדמה, ולעצב את המרכזי, כדי שלא יהיה תערובת של ערלה בצמח הבוגר]. הזמן שהוא נותן פרי ראשון מזריעה, על פי המידע שבידינו הוא יותר משנה, [אולם יש האומרים (מידע לא מדויק שפורסם בשם אגרונום מסויים, ולאחר שיחה עמו התברר לי שהוא לא בדק זאת אלא רק מפי השמועה) שהוא כן נותן יבול בשנה הראשונה, ועל כן בעז"ה נבדוק זאת ביסודיות במסגרת חוות המכון – סוגיא שיש בה נפ"מ גדולה בנוגע לערלה, וכידוע]. בכל אופן התנובה המסחרית הינה החל מגיל 3. הצמח רגיש לקור, והטמפ' האופטימלית שלו היא עד 25 מ"צ, אולם יודע להסתדר גם עם חום קיצוני יותר, וככל שיש יותר שמש על הצמח הוא אף מניב יותר. ע"כ תיאור הצמח. לכאורה לפי הנתונים הידועים לנו בצמח זה נוהג איסור ערלה, **אולם כיון שאין הדברים בדוקים ממש אלא משמועות, לכשנסיים את הבדיקה, נפרסם את התוצאות במזור זה**".

ובהמשך הו"ל את הכרך הרביעי משו"ת חלקת השדה, ושם כתבתי [בחלק ערלה ונט"ר, סימן ד] שיש להחמיר הלכה למעשה כיון שרוב המידע שהגיע אלינו זה שהתנובה מניבה לאחר שנה מזריעת הגרעין.

אלא שלמעשה קדמונו חברינו במכון "התורה והארץ" זרעו זרעי גוג'י ברי, ובביקורינו שם ביום רביעי יט מרחשון תשע"ח, ראינו את מטע הגוג'י ברי, ובשיחה עם רבני המכון, ועם אגרונום המכון שלהם מר מוטי שומרון, התברר שאכן בוודאות השיחים הללו הניבו בתוך שנה מזריעתם בגרעין, ולבקשתי שלח לי את עיקרי הנתונים באימייל וכדלהלן:

"הצמח גוג'י ברי – (Lycium barbarum) Goji. הינו שיח רב שנתי ממשפחת הסולניים ושמו העברי הוא אטד פראי. הוא הגיע לארץ ממדבריות סין ומונגוליה ושם גידולו נפוץ. הפרי אדום וגודלו כ 8-10 מ"מ, הוא מניב באשכולות באביב עד הסתיו. הצמח מצמיח נצרים רבים מבית השורשים.

על מנת לבדוק האם הצמח אכן מניב פרי בתוך שנה מהזריעה, זרענו זרעים של גוג'י (מקור הזרעים מחלקת הגידול ברמת הנגב) באמצע חודש אלול

תשע"ו. הכוונה בזריעה דווקא בסתיו היתה לבחון את התנהגות הצמח לאחר שהוא בתרדמה בחורף ומועד ההנבה מתעכב בשל כך.

הזרעים נבטו ונכנסו לתרדמה בחורף. באביב התחיל צימוח נמרץ ובתחילת תמוז הפירות הבשילו. משך הזמן שחלף מהזריעה ועד להבשלה היה תשעה וחצי חודשים. זאת למרות שהגידול נפסק בחורף למשך כחמישה חודשים.

גידלנו את הצמחים בשטח פתוח ולא בבית צמיחה (חממה), לא ביצענו טיפולים מיוחדים להמרצת הגידול ואף לא הצללנו באמצעות רשת צל כמקובל אצל החקלאים. כל זאת כדי לבחון האם גם בתנאים טבעיים הקשים לצמח, הוא יניב פרי בתוך פחות משנה מזריעתו. כפי שאכן קרה בפועל".

הנה אם כן מתברר לנו כעת, כי צמח זה מניב את פריו תוך שנה מזריעתו בגרעין בוודאות ועל פי בדיקה של אנשי מקצוע יראי שמיים, הנה אם כן אחר דקיי"ל שטעם זה הוא חשוב להכריע על פיו וכמו שהארכתי בשו"ת חלקת השדה חלקים א, ג, ד ובספרי עץ השדה פ"ג, שסימן זה לדין הוא מכריע והוא לבדו קובע, אם להחשיב הצמח כשיח או כאילן, וכהכרעת רבינו הרדב"ז (ח"ג סי' תקל"א), וכ"כ בספר קול אליהו (בסוף חלק שני, קונטרס מחנה ישראל סי' נד) בשם המהר"ש גרמיזאן, וכ"כ בספרו כסא אליהו (יו"ד סי' רצד) בשם המהר"י חביליו, וכ"כ לסמוך על טעם זה בשו"ת מעט מים סי' כ, וכן סמך על טעם זה בכל כוחו רבינו הבן איש חי (שו"ת רב פעלים או"ח סי' ל), וכ"כ להלכה להסתמך על טעם זה הגר"י ניסים זצ"ל בספרו "יין הטוב" (יו"ד סי' יד), ועו"ע כר"צ הל"פ ערלה (ד' ה'), וכן כתב לסמוך על טעם זה להלכה מרן הראש"ל הגר"ע זצוק"ל (שו"ת יחו"ד ח"ד סי' נב) לענין הפפאיה וכך הורה לי בע"פ הלכה למעשה אודות הפלפלים שאין לחוש בהם לערלה מחמת שנותנים את פריים בתוך שנה מזריעתם בגרעין. וכן הורה להלכה למעשה מו"ר הגר"ש משאש זצ"ל (במכתב שנדפס בגליון תנובות שדה מס' 5). וכן הכריע להלכה הגאון רבי מרדכי אליהו זצ"ל (במאמרו שנדפס בתחילת הספר איש מצליח). ובתשובתי הנז' לעיל, וכן בעץ השדה, חיזקתי טעם זה מפי ספרים וסופרים, וכתבתי שהמקור לטעם זה הוא הבנין אב, על חזק הגזע, ומקור הדברים מהירושלמי יעו"ש, ודחיתי את דברי המשיגים על דעת רבותינו זצ"ל.

זאת ועוד שבצמח זה מצטרף הטעם הנוסף של "גזעו חלול" של הרב שו"ת הלק"ט (ח"א סי' פ"ג ד"ה אמר המני"ח) והביא דבריו בשו"ת רב פעלים (שם) וכתב ע"ז שמסתברים דבריו שאין לך עץ שגזעו חלול יעו"ש. וכבר בתשובתי הנז' לעיל בחלקת השדה ח"ד, ציינתי שמחד ראיתי במכתב שנשלח אלי מד"ר מסויס, שכתב שהם כנראה אינם חלולים, אולם למעשה לאחר שבדקנו את זה, מסתבר שאין זה נכון, שאמנם בכל השלבים הליבה הפנימית איננה קשה כשאר הגזעים, אך לא חלולה, אולם בעץ בוגר החלילות היא מוחלטת, וזה בדומה לעץ הפלפל והחציל, שבבגרותו הוא חלול וכמבואר שם בתשובה שאין שיעור לגודל החלל. אלא ששם כתבתי שלמעשה סימן זה איננו להלכה כדי להכריע לבדו, אלא בהצטרף טעמים נוספים, ובתשובה שם ציינתי שלא מצאתי טעמים נוספים להתיר. **אולם כעת עם הגלות המידע החשוב, כי צמח זה נותן בוודאות את פריו תוך שנתו, הרי שברור לנו כי צמח זה נידון כצמח ולא כאילן, ואין נוהג בו ערלה, וברכתו בורא פרי האדמה, ויש להזהר בו בכלאי הכרם.**

כשרות דג "בוסיף":

בקונטרס "סימני טהרה בדגים" עמ' לא, ובמאמרים נוספים תיארתי את המצב בדייג של הסרדינים, מקרל ואנשובי במרוקו, וכל זאת לאור ניסיוננו במשך שנים רבות כאשר מייצרים מידי שנה מעל 300 קונטיינרים בשנה בהשגחה צמודה כאשר המשגיחים בודקים כל העת ולכל אורך ימות השנה, את התערובות אם קיים בין הדגים הכשרים, והנה בכל המאמרים שם הזכרתי כי הדג הטמא היחיד שנמצא בין הדגים הכשרים המגיעים לאחר המיון בנמל אל המפעל, זה תערובת קטנה של מקרל בסרדיו, או להיפך, ומעט אנשובי, ולעיתים דג בוסיף שכתבתי לגביו שאני מסופק אם אכן הוא דג טמא, כיון שלבודקו לא היה כל כך בקלות, כיון שמציאותו היא בדרך כלל נדירה בין הדגים, וכשיזה נמצא כבר במפעל הוא ניתן במתנה לפועל שמוצא אותו, וכך לא היה מספיק מידע לגביו, ובכן מה שידענו לתאר רק שבפיו יש מקור כעין "חרב" והנה במשפחה זו יש כמה מינים, כאשר השם דג חרב הנפוץ בעולם הוא הנקרא: Sword Fish באנגלית, ובשמו הלטיני: Xiphias Gladius. דג זה התירו באכילה רבינו בעל כנסת הגדולה, והבאתי את המו"מ ההלכתי על דג זה, בספרי תולעת שני במבוא לחלק השני ובסופו. ובשו"ת שש משאר (ח"א יו"ד סי' ג) וציינתי שם את אשר ידוע ומפורסם בקרב הדייגים שהדג הזה בקטנותו, הוא בעל קשקשים, ועם התבגרותו הוא משיל אותם במים, ואף אני בדקתי בעודו קטן ומצאתי בו קשקשים, וכן העיד לפני ידידי רבי שמעון מויאל, והלכה למעשה כתבתי שיש לקבל את ההכרעה אצל גדולי הדור [מחמת החשש שיש מינים שונים וכדבריו של בעל ציץ אליעזר, יעו"ש בכל דברינו]. ואוסיף כאן בהערה שלאחר זמן כתב אחד המומחים בדג החרב, ואצטט מתוך דבריו: "הדייגים שבקעו מתחילים את חייהם כאשר על גופם ישנם קשקשים, ובפיהם יש שיניים, עם התבגרותם נעלמים הקשקשים והשיניים מגופם".

אלא שישנם עוד כמה סוגי דגים עם מקור ארוך בפיהם, ואינם מסוג דג חרב המצוי, יש את המצוי בחופי הארץ ומצוי ביפן ומשתמשים בו ל"סושימי" ושמו Shmegale בערבית שזה חצי מקור, וכך שמו המצוי בין הדייגים גם בעברית "שמגלה". כאשר שמו באנגלית הוא Halfbeak ושמו המדעי הוא: Hemiramphus far. דג זה בשפה העליונה יש לו מקור קטן ביותר, ובשפה התחתונה יש לו כעין חרב ארוכה, ומכאן שמו על חצי מקור, והוא בעל קשקשים, וכשר בלא ספק.

דג "בוסיף" כך הוא נקרא בערבית המקומית במרוקו, והוא בעל מקור "חרב" ארוך גם בשפה העליונה וגם בתחתונה, אלא שבשפה התחתונה הוא מעט יותר ארוך מהעליונה שגם היא ארוכה כאמור. והנה ב"ה בסיור האחרון במרוקו, הגעתי לדגי אנשובי טריים שהגיעו מן הים, ולא עברו מיון בנמל קודם שיווקם, והגיעו לייצור במפעל כמות שהם, במיון של הפועלים התברר כי יש כמות גדולה של דג "בוסיף", ובדקתי דגים אלו כמה עשרות, ובכל אחד מהם יש ריבוי קשקשים, כך שלמעשה דג זה גם כן כשר בלא ספק [ומלבד עצם כשרותו יש בזה נפ"מ לעבודת ההשגחה במרוקו בסוגיית סימני טהרה ואכמ"ל]. ושמתני על זה ביותר, שגם ספק זה התברר.

ולמעשה נראה בבירור, שבכל סוגי דגי החרב שבדקתי עד היום בכלם כאשר הם קטנים, יש קשקשים לרוב. ויש בזה וכמבואר בתשובות שם נפ"מ להלכה ולמעשה.

ביקרא דאורייתא

שניאור ז. רווח

מדור
גנוזות וכתבי יד
מתורת ארץ ישראל
ספר עיר חדשה

רבינו יהודה הכהן זלה"ה
מחכמי פאס

ספר "עיר חדשה"

מסכת תרומות – פרק ג - ד

מאת הגאון רבינו יהודה הכהן זלה"ה מחכמי פאס שבמרוקו
כתב היד פוענח והוגה על ידי הרב נתנאל אביטל שליט"א
תוספת ביאורים והערות נכתבו על ידי צוות חוקרי המכון
נערך והוגה סופית לדפוס ע"י הרה"ג רבי ישראל אנקווה שליט"א
ראש כולל זרעים שע"י המכון

מסכת תרומות

פרק ג' מ"א התורם קישות וכו'. כתב הר"ב בשוגג איירי ואפ"ה יחזור
ויתרום משום דהוי קרוב למזיד וכו'. מה שהוצרך הר"ב לתרץ כן היינו לגבי
אבטיח ונמצא סרוח, אבל לגבי קשות ונמצאת מרה אדרבה בירושלמי פריך עלה
דכיון דנמצאת מרה ודאי מעיקרא מרה הואי, והו"ל למימר אינה תרומה כלל,
ומשני רבי יוחנן עשאוה כספק אוכלין¹ ודו"ק.

¹ דברי רבינו טעונין ביאור והרחבה, דלפי הנראה בפשטות נחלקו בפירוש משנה זו
הבבלי והירושלמי, שיטת הבבלי ביבמות (פט.) דבמזיד אין תרומתו תרומה, ובשוגג
קנסו אותו שיחזור ויתרום משום שפשע בכך שלא טעמו, ומהא דאיצטריך לתת טעם
בשוגג שיחזור ויתרום משמע דסברה גמי' דילן דאבטיח סרוח לא פקע ממנו שם אוכל,
דאי לאו הכי פשיטא שיחזור ויתרום מספק, וכן איתא בקידושין (מו.) דמדאורייתא
תרומה מעליא הוא, ואילו בירושלמי משמע דרק מדרבנן הוי אוכל לחומרא ומן הדין
אין הסרוח נעשה תרומה כלל, דהקשה הירושלמי בשלמא אבטיח ונמצא סרוח יחזור
ויתרום מחמת הספק שאין אנו יודעין מתי נעשה סרוח, אבל בקישות ונמצאת מרה
הרי נתגלה שמעיקרא מרה הייתה ונימא דלא תהיה תרומה, ותירץ הירושלמי
דעשאוה כספק אוכלין, והיינו דמדאורייתא אה"נ דלא הוי אוכל ומדרבנן עשאוה
כספק אוכל, ולכן יחזור ויתרום. וכן כתב הר"ש כאן ובקין אורה (יבמות פט.)
דהירושלמי פליג בהא על הבבלי, וא"כ היאך רבינו מפרש המשנה באבטיח כפירוש
הבבלי ובקישות כפירוש הירושלמי שהם פירושים סותרים זה לזה.

ונראה שרבינו מפרש המשנה כהירושלמי, אלא שיש לחלק בין אבטיח ונמצא סרוח
לקישות שנמצאת מרה מעיקרא, דאבטיח היה אוכל גמור וכיון דחל עליו שם אוכל אף
אם נסרח לא פקע ממנו שם אוכל דהא ראוי לאכילה על ידי הדחק, אך קישות דהוי

מ"ב נפלה וכו' נפלו שתיהן וכו'. איכא למידק דלכאורה כאן שנה רבי משנה שאינה צריכה דכיון דתנן במשנה קמייתא הראשונה אינה מדמעת וכן השנייה היא סגי למתני בה הכי נפלו שתיהן וכו', ולמה שנה ופירש, ונ"ל דהו"א דאסיפא דמתני' קאי התורם חבית וכו' אם ספק וכו' נפלו שתיהן וכו' כיון דספק נינהו, אבל קישות ונמצאת מרה דודאי מעיקרא נמי מרה הואי הו"א חומרא בעלמא הוא דאחמור בה רבנן למימר דהויא תרומה, אמנם לא אחמור כולי האי לגבי דימוע שאם הראשונה הוא שנפלה הדר דינא ואין כאן דימוע ואינה מדמעת כי אם השנייה, ולכן חזר ופירש נפלה אחת מהן כדי לכלול בה גם בבא קמייתא שגם קישות ונמצאת מרה דינא הכי שגם השנייה אינה מדמעת, דטעמא דמתני' הוא כדאמר רבי יוחנן שעשאוה כספק אוכל, א"כ כיון שכן, גם בשנייה יש להסתפק, ודו"ק.

מ"ז תי"ט ד"ה אעפ"י שהוא עובר בל"ת וכו' ורבא אמר לא מהני מידי והאי דלקי דעבר אממירא דרחמנא. וקשיא לי מהא דאמרינן בהאשה רבה (יבמות פט:): והביאה התוי"ט לעיל בסוף פרק ב', דילפינן דאם תרם מן הרע על היפה תרומתו תרומה, מדכתיב ולא תשארו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו הא אם לא תרימו מן המובחר תשארו חטא, ואם אינו קדוש נשיאת חטא למה, והשתא לפי סברת רבא דהאי לקי דעבר וכו', מנא לן דקדוש דלמא נשיאות חטא דעבר אממירא דרחמנא.

ונראה לי דא"כ למה לי קרא דפשיטא דיש לו נשיאות חטא כיון דעבר אממירא דרחמנא שהרי רבא הוא דס"ל דלקי משום דעבר, ובשלמא אם בא הכתוב לאשמועינן דלקי משום דעבר ניחא, אבל נשיאות חטא פשיטא, אלא ודאי לא בא הכתוב לאשמועינן נשיאות חטא אלא לאשמועינן דקדוש, ופי' הש"ס כך הוא אם אינו קדוש נשיאות חטא למה, כלומר למה לי לאשמועינן נשיאות חטא, פשיטא, אלא על כרחך לא נחת אלא לאשמועינן דקדוש², ודו"ק.

פרק ד' מ"א תי"ט ד"ה רמ"א. ונראה שזאת היא וכו' והראב"ד וכו' ועוד הקשה שהיה לו לומר עליה שהתרומה לשון נקיבה וכו'. ולא ידענא מאי קושיא, שהרמב"ם כתב שאינה תרומה אלא טבל, וצריך להוציא ממנו תרומה הראויה לו³, וא"כ אדרבה להכי קתני מוציא ממנו תרומה עליו להורות לנו כדברי

מרה מעיקרא, לא יחול עליה שם אוכל כלל, וכמו שהקשה המאירי בקידושין (מו:): לשיטת הבבלי דקישות מרה הוא אוכל מעליא, מאי שנא משקדים המרים שאינם אוכל, ע"ש מה שתירץ, והכי פירש רבינו שאלת הירושלמי, בשלמא אבטיח ונמצאת מרה לא הוי תרומה מחמת קנס, ולכך הוי תרומה ויחזור ויתרום, אך אבטיח ונמצא סרוח הו"ל למימר דלא הוי אוכל כלל, ולא תהיה תרומתו הראשונה תרומה, ומשני הירושלמי, דרק לחומרא אמרו דתרומתו הראשונה תרומה דעשאוה כספק אוכל, אכן על אבטיח ונמצא סרוח לא איצטריך למימר הכי, דכיון דהוי אוכל מתחילתו תרומתו תרומה ורק מחמת קנס לא הוי תרומה. ומעתה מיושב שפיר מש"כ רבינו דהרע"ב שפירש המשנה מחמת קנס, לא כתב כן אלא על אבטיח, אך על קישות הנה טעמו של הירושלמי לפנינו דמטעם ספק אוכלין הוא.

² עיין תוס' קידושין (מו: ד"ה אם) ותמורה (ה. ד"ה אם).

³ והטבל הוא לשון זכר.

הרמב"ם, שאעפ"י שקרא לו שם תרומה עדיין שמו הראשון עליו והוא טבל ולכן צריך להוציא ממנו עליו תרומה הראויה לו⁴, ודו"ק.

מ"ד תי"ט ד"ה אפ"י אחת וכו' וכתב עוד דכן אם פ"חת וכו' שאם תאמר דכשיעור הוא תרומה נמצא שמקצת מתוקן ומקצת טבל מדומעין. א"ה בזה, ולא ידענא מה פסידא איכא לבעה"ב בזה, שאם חולין וטבל מדומעין יפריש ממנו שאר תרומה שבו, וכדתנן לעיל בריש פרקין 'המפריש מקצת תרומה ומעשרות מוציא ממנו תרומה עליו', ולא אמרינן שהמתוקן הוא שעולה בידו אלא הטבל, א"כ ה"נ דכוותה⁵, והדרה קושיא לדוכתה דהו"ל לתלמודא למיפשט מינה דמעביר על דבריו הוי⁶, ואי⁷ לא דמלתא דנפקא מפומיה דגברא רבא הוא אמינא דודאי דליכא פסידא בזה אלא דכיון דבחד צד⁸ מודינא ליה דאיכא פסידא נמנו וגמרו דאין תרומתו תרומה דלא פלוג⁹, ודו"ק.

מ"ו המונה משובח. כתב הר"ב המונה משובח, מן המוציא באומד. ואיכא למידק דמדקאמר משובח מכלל דבאומד שפיר דמי אלא דהמונה משובח ממנו, וכבר כתב ברישא דמתני' [ד"ה הכלכלה] דתרומת מעשר אינה ניטלת באומד.

ו"ל דאצטריך אפ"י לאבא אלעזר בן גומל דס"ל דתרומת מעשר ניטלת באומד¹⁰ אעפ"כ המונה משובח דלא אמרה למצוה אלא להתירא, וכן הוא לשון הר"ב בפ"ה [מ"ב ד"ה זה] דדמאי ומתני' כאבא אלעזר בן גומל וכו' ואיהו נמי שרי להפריש באומד ע"ש, אלמא דלא אמרה אלא להתירא. שוב מצאתי ראיתי לתוס' דפרק ט' דבכורות [נח: ד"ה כשם] שהקשו כן, ולא ניחא להו לתרץ אליבא דאבא אלעזר משום דס"ל דלמצוה אמרה למלתיה, ומ"מ לדין ניחא דלהר"ב דעליה אקשינן ס"ל להדיא דלהתירא אמרה למלתיה, וכמו שהוצאנו מלשונו דדמאי.

שוב ראיתי להר"ש בפרק קמא [מ"ו ד"ה לא במדה] דמכילתין שהקשה כן ותירץ כמו שכתבתי, ותהלה ושבח לאל שכונתי לדעת קדוש. ועוד תירץ דרבנן מודו ליה

⁴ וכן תירץ קושית הראב"ד בשו"ת הרדב"ז (ח"ה א' תקי"ט) וז"ל, עוד הקשה עליו שהיה לו לומר עליה, שהתרומה לשון נקבה. וקושיא זו אינה מכיר, שהרב מפרש על אותו מקצת שהפריש, ושייך שפיר לומר עליו לשון זכר, וכן יש ללמוד מלשונו שכתב אבל צריך להפריש מזה החלק וכו', ע"כ.

⁵ וכבר העירו כן בתוספות חדשים ובתוספות אנשי שם, ע"ש.

⁶ כונת רבינו לגמ' שהביא הר"ש בכתובות (צח:): דנסתפקו שם בשליח ששלחו בעל הבית לקנות לו קרקע וקנה לו יותר, האם 'מוסיף על דבריו' הוא ולכל הפחות קנה כשיעור שאמר לו בעל הבית, או דילמא 'מעביר על דבריו' הוא ולא קנה כלום. והקשה הר"ש אמאי לא פשטינן ממשנתינו דאף לשיעור שאמר לו בעל הבית לא חלה השליחות, שהרי אף בפ"חת שנינו 'אין תרומתו תרומה'. ותירץ הר"ש דשאני הכא במשנתנו דאיכא פסידא לבעל הבית וכדלעיל, והקשה רבינו דהשתא שהוכחנו שבפ"חת משיעור התרומה אין הפסד לבעל הבית, הדרא קושית הר"ש לדוכתא דנוכחיה ממשנתינו דמעביר על דבריו הוי.

⁷ עיין במפרשי המשניות לחם שמים ותוספות חדשים

⁸ בהרבה על מדה בינונית.

⁹ היינו דלא פלוג רבנן ותקנו שלא תחול התרומה אף דליכא פסידא, כדי להשוות פ"חת על התרומה להוסיף על התרומה.

¹⁰ המובא בספרי (קרח קכא) ובגמ' (גיטין ל:).

באומד אבל לא למצוה ע"ש¹¹, אמנם זה התירוץ אינו עולה לדעת הר"ב, שהרי כתב ברישא דתרומת מעשר אינה ניטלת באומד, אלמא דס"ל דלרבנן לעיכובא פליגי, וצ"ל כדכתיבנא ודו"ק.

מ"ז תי"ט ד"ה ועוד קב למאה שתות למדמע. כתב הרמב"ם ומ"ש שתות וכו'. ולי נראה דלא תימא דלעולם בעינן קב נוסף למאה הן יהיו סאין או קבין, לכן אמר הא דבעינן קב הוא משום שהוא שתות למדמע, א"כ אם יהיו מאה סאין שפיר, אבל אם יהיו מאה קבין לא בעינן כי אם שתות הקב, ודו"ק¹².

מ"א סאה תרומה שנפלה ע"פ מגורה וקפאה. כתב הר"ב הסיר מה שלמעלה, תרגום ויצף הברזל וקפא פרזלא. וכה"ג אשכחן בכתוב ודשנו [במדבר ד יג], ור"ל הרים הדשן ודו"ק¹³.

¹¹ היינו דאף רבנן ס"ל דתרומה ניטלת באומד אלא דלמצוה בעינן מדידה, ואבא אלעזר בן גומל סובר דאף מצוה אין בכך ולכתחילה ניטלת באומד.

¹² כ"כ בהון עשיר ותמה על טעמו של הרמב"ם.

¹³ דכשם שידשנו' הכוונה שהרים הדשן, כך 'זקפאה' היינו שהסיר הקיפוי.

"ספר המשפטים" – סימן תקנא

פיענוח כתב יד, עריכה, מקורות, תוספת הערות/ הארות ומראי מקומות מאת הרה"ג רבי יחיאל רווח שליט"א

פס"ד 1930 פס"ד על קו' מס' 2133 זמנה 12 חשוון 5715.

נסים בר לוי א' דר בכפר 'אייתאגאנת בירו איית אוריר' תובע לדין תורה את אלמנת אביו ז"ש סאעדה על דו"ד שי"ל עליה שיבאר ביום המושב.

וביום 8.11.54. עמדו לדין. ונסים ה' תבע מהאלמנה ומהחכם ר' אליהו זוזות אפוט' בנות האלמנה שי"ל [שיש לה] מהמנוח לוי הוא אביו של נסים ה', לתת לו חלקו העולה לו כמה שהניח אביו, ומסר לנו שטר כו"ח [כתוב וחתום] בסופרי עירם שכתוב בו "שלו אביו היתה לו שות' עם אברהם אחיו ועם דוד בן אברהם ה', ז"א שיש לו שלישי בקו"ט ובהמות טהורות וטמאות ומשכ' וכו' וכמד"ן. ולוי ה' נתן במ"ב לנסים בנו ה' מחצה מהשליש ה' גוף מתנה חו"ח וכו' מתנה כל דבר ודבר כפי קניינו המועיל לו כפה"ד [כפי הדין] וכו', והמחצה האחר של השליש ה' כל זמן שהאיש לוי חי ע"פ [על פני] האדמה יהנה לוי ממנו גו"פ [גוף ופירות], ומה שישאר ממנו בשעת מותו יחלוק אותו נסים ה' עם הזרע שימצא ללוי בשעת מותו כפי הדין, ועוד קבע"ע נסים ה' וכו', והכל דלא כאס' [כאסמכתא] כו' ונגמר הכל בקש"מ [בקניין של ממש] ובח"ה מיד לוי ומיד נסים ה' והי"ז [והיה זה] וכו'" עכל"ה.

ולכן הוא דורש שמלבד חצי נכסי המנוח שזכה בהם נסים ה', עוד הוא דורש לירש בחצי הנכסים האחר מה שיעלה לו כפה"ד¹.

האפוט' והאלמנה הגישו לנו שטר צוואה כתוב בסופרי עירם שבו כתוב לאמר "שהמנוח לוי נתן כל מה שי"ל במש"מ [שיש לו במתנת שכיב מרע] לאלמנה שלישי, ולשלת בנותיו שי"ל ממנה שני שלישים, בכל מה שי"ל תכ"ה [שיש לו תחת כפת השמים] קו"ט וכו', אחר שיטול נסים בנו סך מאתיים ריאל. והוכיחו אותו ע"ד

¹ ניסים התובע הציג בפני ביה"ד כתב כו"ח שבו כתוב שאביו נתן לו חצי משליש בנכסיו במתנת בריא וכן צווה שיחלוק אחר מיתתו בחצי השני עם שאר היורשים, וע"כ דורש לירש בחצי השני ה'.

אעבורי אחס' [אחסנתא]² וכו', וענה ואמר שכבר נתן לנסים ה' חלקו בנכסיו, ומה שנשאר ביד לוי ה' שהוא החצי שלו, הוא מוריש ממנו לבנו נסים ה' סך מאתיים ריאל והנשאר כמו שמבואר לעיל. וביום פ' נלב"ע ולא עמד על רגליו ולא ניתק מחולי וכו'" עכ"ה. ולכן הם אומרים שע"פ הצוואה האלמנה ובנותיה הם שיטלו את כל החצי שנשאר למנוח ה' ואין לו לנסים ה' כ"א חצי נכסי לוי ה' שכבר זכה בהם במ"ב והמאתיים ריאל שצווה מורישו לתת לו מהחצי האחר ולא עוד³. ע"כ הגיעו טענותיהם.

פסק: אפוט' הבנות ה' ואמם ה' צדקו יחדיו והם שיטלו את כל נכסי המנוח לוי המצווה, ואין לנסים ה' כ"א המתנה שנתן לו אביו במ"ב [במתנת בריא] והמאתיים ריאל ה' שנתן לו במש"מ [במתנת שכיב מרע]. כי השקפנו לטובה על הצוואה והנה היא חזקה ואלימה.

ואע"ג דאין כתוב בה 'כתובה בשוקא' וכו' כמ"ש בחו"מ סי' רמ"ב ס"ג⁴, הכא שאני, דצוואה בנד"ד מש"מ בכל נכסיו בלי שיור לעצמו היה כמצווה מח"מ⁵.

² דאמרי' אסור לאעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא דלא ידעי מאי זרעא נפיק מנייהו וכתיב "כיין צדיק ורשע ילבש"

³ האפוט' והאלמנה הגישו מצידם שטר צוואה שבו כתוב שאביהם ציווה לפני מותו שבנו ניסים לא יחלוק בחצי השליש השני אלא רק יקבל סך מאתיים ריאל ותו לא.

⁴ ח"ל "כל מתנה, בין של בריא בין של שכיב מרע, צריך שתהא גלויה ומפרסת. לא מבעיא אם אמר לעדים: תתקבאו וכתבו, אלא אפלו אמר סתם: כתבו לו, אינה כלום, אלא אם בן אמר: כתובה בשוקא וחתמו בפרהסיא, וכיוצא בזה. לפיכך, כל שטר מתנה שאין כתוב בו: ואמר לנו הנותן שבו בשוקים וברחובות וכתבו לו מתנה גלויה ומפרסת, וכיוצא בענין זה, חוששין לה שמא מתנה מסתרת היא, ולא זכה המקבל ואפלו אי קנו מנה.

⁵ שונה דין "מתנת שכיב מרע" מדין "מצווה מחמת מיתה" - מתנת שכיב מרע יש לה תוקף מיוחד ש"אין צריכים להקנותה בשום אחד מדרכי ההקנאה שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורין דמי" [שו"ע חו"מ סי' ר"ג ס"א] אך כל זה מיירי בנותן כל נכסיו ולא שייר כלום אבל אם שייר הוי כמתנת בריא שצריכה קניין [שם ס"ד]. אך כל זה כשנתן קודם מיתתו בסתם [שזהו הנק' "מתנת שכיב מרע"] אך אם פירש שנותן מחמת מיתה או שנראה מתוך דבריו שנותן מחמת מיתה כגון שמתאונן על מיתתו וכיו"ב אפי' אם יש בה שיור נקנית באמירה בלא קניין, לכשימות [הטעם דכל שלא פירש מחמת מיתה אמרינן מסתמא דלאו מחמת מיתה נתן דא"כ היה נותן כל נכסיו משא"כ כשפירש דבריו בהדיא או שמתאונן על מיתתו דאז מתנת המקצת דינה כמתנת שכיב מרע בכולה. [סמ"ע הבי"ד הבאה"ט]] [שם ס"ז]. דין נוסף בו שונה מתנת שכיב מרע ממצווה מחמת מיתה הוא: שמתנת שכיב מרע צריכה להיות גלויה ומפורסמת כגון שאמר "כתובה בשוקא וחתמו בפרהסיא" וכיו"ב אך אם לא פרסם המתנה בהדיא ואפי' רק אמר בסתם - לא זכה המקבל [שו"ע חו"מ סי' רמ"ב ס"ג] - אך דין מצווה מחמת מיתה שונה הוא שבמצווה מחמת מיתה אינו צריך לומר: גלו את המתנה אלא אך על פי שהיא כתובה סתם - קיימת. [הטעם הוא - שבמתנת שכיב מרע - כשלא מפרסם את המתנה, חוששין שהוא לא התכוון באמת אלא כל מה שאמר הוא להחניף למקבל וכיו"ב אך כשנותן מחמת מיתה ודאי אין דעתו נתונה בשעה כזו להחניף וכו' [הבאה"ט שם מהסמ"ע]. ממילא יוצא לנד"ד שכיון שהמתנת שכיב מרע היא כדין מצווה מחמת מיתה [וכנ"ל] ממילא דין המתנה הוא כדין המצווה מחמת מיתה, שאף שלא אמר כתובה בשוקא וכו' המתנה קיימת.

ועוד בה דהכא הזכיר המיתה כיעו"ש בשטר הצוואה, ולכן אין צריך כתובה בשוקא וכו' וכמ"ש מרן ז"ל [בס"י רמ"ב ס"ו ר"נ ס"ז] כגון שמתאונן וכו' וכמ"ש ה' ויאמר יצחק ח"ב "מתאונן על המיתה או מזכיר ענייני המיתה".

ומ"ש נסים ה' שכבר אביו המנוח כתב לו בשטר שיחלוק בנכסיו, וא"כ זכה הוא כבר בהם ע"פ השטר ה', וממילא צוואת אביו לתת לאלמנה ולבנותיה בטלה היא ולית בה ממש, מה שנלע"ד הוא שכוונת אביו היא פשוטה לכל מבין, שמ"ש "שיחלוק" וכו' הוא לפי שחשש שאול החשוב נסים ה' שהשליש שנתן לו במ"ב בזה סלקו מחלק ירושתו, לזה הוצרך לוי ה' לפרש ולבאר דלא היא, ולעולם נשאר נסים ה' על חזקתו ליירש באביו כשאר היורשים דעלמא, וא"כ הוא מפורש יוצא, שלוי ה' לא נתן לו מאומה וממילא מה שצווה אח"כ לתת לאלמנתו ולבנותיו צוואתו קיימת כשאר המורשישים שיכולים לתת מנכסיהם לכל מה שירצו בין במ"ב ובמש"מ. וכלל גדול דלעולם אומדין דעת הנותן וכמ"ש מרן ז"ל בשו"ע חו"מ סי' רמ"ו ס"א עיי"ש⁶.

ואף אם נאמר דל' יחלוק דכתב לו לנסים ה' הוא כמו "יחסיין" דמצינו דמהני וכמ"ש בשו"ע חו"מ סי' רנ"ג ס"ב⁷, מ"מ הרי גם בס"ג הביא מרן ז"ל שתי דעות אי מהני בבריא ודעת האומרים דלא מהני הביא באחרונה⁸, א"כ ס"ל דלא מהני, כפי הכלל המסור בדינו דדעתו לפסוק כי"א בתרא. והגם שמצינו להרה"ג האש"ל אשר ברמה⁹ סי' כ"א שהעלה להלכה דאם היה קניין מהני, היינו דווקא בדהוה ג"כ לשון חיוב, כיעו"ש, א"כ בנד"ד דליכא חיוב אינו מועיל אף בדאיכא קניין¹⁰.

⁶ לפי שככל הנראה אותו שאלו הקרוי נסים [התובע ה'] העלה חששו לפני אביו שכיון שנתן לו במתנת בריא שלישי על כן סילק אותו מחלק ירושתו, היינו שלא יקבל מאומה בחצי השליש השני. לכן הוצרך אביו לומר שגם הוא "יחלוק", אך הכוונה היא לא שהוא יחלוק גם בחצי השליש השני, אלא שישאר לו החצי הראשון שנטל [ויטול רק את 2000 ריאל]

⁷ ח"ל "שכיב מרע שצוה ואמר: יטל פלוני כל נכסי, או מקצת נכסי, או יחזיק או יזכה או יקנה, כלם לשון מתנה הם. וכן אם אמר: יחסון או יירש, על מי שראוי ליורשו, הרי זה קנה".

⁸ ח"ל "לשונו אלו של מתנה המועילים בשכיב מרע, יש אומרים שהוא הדין שמועילים בבריא, ויש אומרים שאינם מועילים".

⁹ רבי שלמה אבן דנאן זצ"ל רב ואב"ד ק"ק פאס.

¹⁰ היינו שגם אם נאמר שמה שכתוב בשטר הצוואה שהביא נסים התובע "יחלוק" הרי כמו יחסיין" וזהו אחד מן הלשונות שמועלים בנתנת מתנה [כדאיתא בחו"מ סי' רנ"ג ס"ב] וממילא מוכרחים לומר שירש נסים ה' גם בחצי השליש השני כיון שזהו דינא בהדיא [ועי"כ א"א "לפרש" כנ"ל את לשונו של האב], מ"מ הרי בשטר שהביא נסים התובע מיירי שאביו ציווה לו כשהיה בריא, ובבריא איתא שם [בס"ג] ב' דעות אי מהני ודעת הי"א בתרא הוא שאינו מועיל, וכיון דקימ"ל הלכה כי"א בתרא אין לחשוש כלל ללשון מתנה זו. ואפ' שדעת האש"ל שכשהיה קניין – מהני [וכאן הרי היה קניין כדמשמע משטר המתנה שהביא נסים] בכ"ז הרי הביא שם שזהו דווקא אם גם היה לשון חיוב, ובנד"ד לא כתיב לשון חיוב, וממילא שוב אין לחשוש ללשון מתנה זו.

ועוד דבנד"ד אפ"י אי איכא ל' חיוב לא נתן לו כ"א הנכסים שישארו, וא"כ יכול הוא לתת כל עוד שהוא חי¹¹.

ואף דכתוב בשטר שכל עוד שהוא חי יהנה בהם, דמשמע דווקא ליהנות הוא בעצמו ולא לתתם לאחרים¹², זה אינו בודאי, דלא דייקנו הכי, דבשלמא אי כתב לו שנתן לו נכסיו מאותה שעה אלא דשייר לעצמו ליהנות כל עוד שהוא חי, שפיר דייקנו הכי דדוקא ליהנות נתנו ולא לתתם לזולת, אך עתה שכתב לו בפירוש שלא נתן לו כ"א מה שישאר בשעת מותו ושקודם לזה לא נתן לו מהיכא תיתי לדון דדוקא ליהנות מהם ולא לתתם, ומי מעכב בידו לעשות בהם כח"ר, הלא עד ההיא שעתא שלו הם והוא השליט בנכסיו, ולית מאן דימחה בידיה¹³.

ודעדיפא מיניה דאף אם יהיה האופן שנתנם לו מההיא שעתא אלא ששייר לעצמו ליהנות מהם גו"פ כמ"ש בשטר ה', מ"מ נראה שיכול לתתם ג"כ, דזה נכלל ג"כ בכלל השייר ששייר לעצמו, וכמו שמצינו להסמ"ע הביא דבריו הבאה"ט בשו"ע חו"מ סי' רמ"א סק"כ דבזמן שהמתנה נשארת ביד המקבל יש לו להנותן הנאה מזה עיי"ש¹⁴. וא"כ השתא דאתית להכי שגם זה נכלל בשייר דהנאה א"כ יכול הוא לתת בשופי לכל מי שירצה¹⁵.

קם דינא: שאין לו לנסים ה' כ"א מה שנתן לו אביו במ"ב שהוא חצי נכסיו של המנוח ה' [שהיה לו בשעת המתנה, ועוד יש לו ליטול 200 ריאל במש"מ אך החצי האחר] חוץ מהמאתיים ריאל ה' הכל זכו בו אלמנתו סאעדה ושלשת בנותיה במש"מ לאלמנה השליש ולשלשת בנותיה שני שלישים.

¹¹ ועוד יש טענה אלימתא לדחיית טענת ניסים ה' שהרי בשטר שהביא כתיב שניסים ה' יירש עם שאר היורשים בחצי השליש ה' רק לאחר מותו ועד אז יהנה ממנו המוריש וממילא י"ל דביני וביני החליט האב שלא יחלוק ניסים בחצי השליש ה' אלא יירשו שאר היורשים ו"אסקיה - אחתיה".

¹² ואף דהויא דלשון "יהנה" ולא ישאיר לעצמו וכד' גורמת שלא יוכל לתתם לאחרים אלא רק ליהנות מפרותיהם וכיו"ב.

¹³ היינו דכיון דלא נאמר שהיורש קבל חלקו בחצי השליש ה' מאותה שעה אזי אין לו "תוקף" לומר שלשון "יהנה" ה' דהמוריש הוא גריע. [שא"כ יצא שעצם גוף הנכסים הוא "באור" לא אצל המוריש כיון שלא נקט בלשון ישאר לי וכיו"ב] ולידי היורש לא הגיע [שלא אמר המוריש שהנכסים קנויים מאותה שעה ליורש], ומדיכא תיתי לומר כן].

¹⁴ כתב רמ"א שם "הקונה קרקע מקברו באחריות, ונתנה אחר כך לאחר וטרפיה מן המקבל מתנה, אין הנותן צריך לתן לו מדה שטרפה מן המוכר, אלא אם כן הקנה לו כל שעבודיו שיש לו על הקרקע". וכתב הסמ"ע שהוי"א שיוכל המוכר לומר לקונה (שהוא הנותן) הרי כבר נתת הקרקע, ולשלם למקבל אינך צריך, וכנ"ל, א"כ אינך מפסיד כלום ומאי בעית ממני, מ"מ יכול לטעון הקונה למוכר שכל זמן שהקרקע אצל המקבל יש לו לנותן הנאה מכך, ובשכר הנאה זו הסכים הנותן "לוותר" על הקרקע, אבל עכשיו שטרפו מיד המקבל וממילא אין לו לנותן הנאה מכך, הוא כבר לא "מוותר" ומעוניין בכספו המגיע לו מכח האחריות.

¹⁵ וע"כ י"ל שבדברי המוריש שאמר שמשאיר אצלו זכות ההנאה בנכסים ה' נכלל גם ההנאה לתת את המתנה לכל מאן דבעי.

הגאון מו"ר
רבי שלמה משה עמאר
שליט"א

הראשון לציון
ורבה הראשי של
ירושלים עיה"ק תובב"א

אם על כבוד אבנים נצטוינו לשמור, על כבודו של אדם עאכו"כ*

אם מזבח אבנים וגו', כי חרבך הנפת עליה, ותחללה. (כ', כ"ב).
ולא תעלה במעלות על מזבחי, אשר לא תגלה ערותך עליו. (שם
כ"ג).

פירש"י ז"ל, ותחללה, הא למדת שאם הנפת עליה ברזל חללת (פ"ג דמדות מ"ד) שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אין זה בדין שיונף המקצר על המאריך. ועוד שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל. והרי הדברים ק"ו, ומה אבנים שאינם רואות ולא שומעות ולא מדברות, ע"י שמטילות שלום, אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל. המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה בין אדם לחבירו, על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות. עכ"ל.

וכן דרשו חז"ל גם על הפסוק השני, וכמ"ש רש"י ז"ל, אשר לא תגלה ערותך, שע"י המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך, ואע"פ שאינו גילוי ערוה ממש, שהרי כתיב (שמות כח מב), ועשה להם מכנסי בד, מ"מ הרחבת הפסיעות קרוב לגילוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון. והרי דברים ק"ו ומה אבנים הללו, שאין בהם דעת להקפיד על בזיון, אמרה תורה הואיל ויש בהן צורך, לא תנהג בהן מנהג בזיון, חברך שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיון, על אחת כמה וכמה. עכ"ל.

וכפלו חכמים את אזהרתם על כבוד הבריות, בקל וחומר מהאבנים, בשני מקומות, הראשונה בדין שלא להניף עליהם חרב, והשנית בדין דלא תעלה במעלות וגו'.

* בשבוע החולף במסגרת הדף היומי סיימו רבבות עמך ישראל את מסכת סנהדרין, והחלו במסכת מכות. ולקראת סיום המסכת בדף קז ע"א, מצאנו שדוד המלך ע"ה התמודד עם שונאיו, כאשר היו מקנטרים אותו על בת שבע, והיה דוד המלך עונה להם: "הבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא".

והנה על חומרת איסור זה של הלבנת פני חבירו ברבים, אמרנו שניבא מדברי מו"ר ועט"ר הראשון לציון רבינו שלמה עמאר שליט"א מדברים שכתב בספרו ברכת אליהו עה"ת בפרשת ויתרו (מאמר נו).

המערכת

ואפשר דבאו ללמד שמבזה חברו הוא כמו מכהו מכת חרב ואבדן רח"ל, ולא כמו שהעולם מקל ראשו בהעלבות והלבנת פנים, ואומר לא עשיתי דבר רק אמרתי לו האמת, וכבר אמרו חכמים (ב"מ נח: נט. סנהדרין צט. קז.) שהמלבין פני חברו ברבים, אין לו חלק לעוה"ב. ועוד אמרו (ברכות מג: כתובות סז.) שנוח לו לאדם להשליך עצמו בכבשן של אש, ולא ילבין פני חברו ברבים, ולמדו כן מתמר שנאמר (בראשית לח כה) היא מוצאת לישרף וגו'.

וכבר כתבתי (בספר שם במאמר מו) דברי קדוש רבינו משה אלשיך ע"ה, עה"פ בפרשת נח (בראשית ט, ו) שופך דם האדם באדם, דמו ישפך, שאיירי על מלבין פני חברו ברבים, שע"י הבושה עולה דמו לראשו ומסמיקים פניו, ואח"כ יורד כל הדם מהראש אל הגוף ואזיל סומקא ואתי חיוורא, וזה הוא המלבין פני חברו, וחשיב כהורגו, וע"כ עונשו מדה כנגד מדה, ודמו ישפך רח"ל.

ואולי זו הסיבה שכתבו שני הענינים הנ"ל, שלא להניף ברזל וחרב על אבנים וק"ו על האדם שנברא בצלם אלקים, ולא נבזה אבנים וק"ו האדם. ללמדנו חומרת הבזיון שמבזה אדם שנברא בצלם אלקים, שהיא חמורה כהנפת חרב וחנית, ולא יקל אדם ראש לומר רק דיברתי ורק אמרתי, אלא ילמד ק"ו מאבנים שהתורה הקפידה שלא לעלות במעלות עליהם בכדי שלא לבזותם.

ויש עוד לדקדק בזה, דגבי בזיון אמרו חז"ל, חברך שהוא בדמות יוצרך, ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה, וגבי חרב אמר, המטיל שלום בין איש לאשתו וכו', על אחת כמה וכמה, שלא תבואהו פורענות. וצ"ל דלא הוצרך לומר שלא תניף עליו חרב וברזל, דהוא דבר רחוק ולא הוצרך ללומדו מזה, אלא למדו שניצל מן הפורענות, ולזה צריך זכות, ואמר שבזכות שמטיל שלום בין איש ואשתו וכו', בזכות זה הקב"ה מצילו מפורענות, וק"ו מאבנים שהקב"ה ציוה שלא להניף עליהם חרב וברזל. אבל על בזיון שבני אדם מקילים בו ראש, אמר על אחת כמה וכמה שלא תנהג בו מנהג בזיון, אבל בזה אין צריך זכויות, אלא מעצם הדבר שנברא בצלם אלקים, ושהוא מקפיד על בזיונו, אנו מצווים לשמור על כבודו, ועכ"פ הקיש שני הענינים, ללמד על חומרת הבזיון שהיא חמורה כמכת חרב, רח"ל.

ושמעתי בשם קדוש המקובל הא-להי מוהר"מ קרוויו ע"ה, שאם אירע לאדם בזיון גדול בפרהסיא רח"ל, ילמד וידע מזה, שהיתה עליו גזרת מיתה, וה' כיפר לו בבזיון שהוא כעין מיתה, רח"ל.

ישמע חכם ויתבונן, ושומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו.

חששות ערלה בעבר הירדן והאם יש מקום להחמיר בזיתים המגיעים ללא פיקוח על ערלה ממדינת ירדן – חלק ג – ה ומסקנת הדינים העולים

[המשך מהגיליון הקודם]

ג. דין ערלה בעבר הירדן:

הנה לשאלה זו על דיני ערלה בעבר הירדן יש להשיב לכל אחת מהדעות הנז', כלומר אם לעבר הירדן יש דין של ארץ ישראל, אם כן במקומות שנכבש רק ע"י עולי מצרים, באנו למחלוקת אם ערלה נוהג שם דבר תורה. ובמקומות שנכבשו גם על ידי עולי בבל, הרי שנוהג שם ערלה מדין תורה. ומאידך אם העיקר להלכה כפי שכתב רבינו החיד"א ועמו רבותינו הרש"ס, המהרי"ק המהריט"ץ שדין מיוחד יש לעבר הירדן ואפילו במקומות שנכבשו גם על ידי עולי בבל, אם כן אין נוהג שם ערלה אלא הלכה למשה מסיני, וספיקו לקולא.

ואבאר את שיחתי, שהנה לגבי עולי מצרים, כבר כתבתי להכריע שהלכה למעשה נוהג ערלה מדין תורה, ועיקרי הדברים ביארנו במקו"א [ראה שו"ת חלקת השדה חלק ב גבולות הארץ סי' א אות ד, ובספרי עץ השדה פרק ב סעי' יג], ועיקרי הדברים הם, שמלשון הרמב"ם שערלה נוהגת בכל גבולות ארץ ישראל מן התורה, ורק בסוריא היקל, וערלה וכלאים שונה דינם ממעשרות ושביעית וכפי שכתב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ו הט"ז) "אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות, אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש, ונפטרה מן התורה מן המעשרות ומן השביעית, שהרי אינה ארץ ישראל", ולכן נקט הרמב"ם לגבי ערלה, ש–"ספק ערלה בארץ ישראל אסור, ובסוריא מותר", ולא ירד לחלק בתוך גבולות הארץ. והבאתי שם שכ"כ הגאון מקוטנא בספר ישועות מלכו (קריית ארבע הל' תרומות פ"א הכ"ו) וז"ל: ולפי"ז ערלה היא מדאורייתא בכיבוש עולי מצרים, עכ"ד [ומה שהסתפק בשו"ת שלו, (יו"ד סי' ס"ז קונטרס יישוב ארץ ישראל) שכתב שם בד"ה הן וז"ל: הן אמת שאני מסופק אם בכיבוש עולי מצרים ולא כיבושם עו"ב, אם לוקין על ערלה וכלה"כ, עי' היטב במשנה פ"ק דערלה ואכמ"ל, עכ"ד. היינו רק לענין מלקות ולא לענין שאיסורו מן התורה. וכן כתב בספר מלבושי יו"ט בקונט' חובת קרקע סי' יז להוכיח בדעת הרמב"ם שערלה אסורה מן התורה גם במקומות שכבשו עולי מצרים ולא עולי בבל, וחולק בזה על מהריט"ח ח"א סי' נז שכתב שמקומות שלא כבשו עולי בבל דינם כסוריא לכל דבריהם, [וכ"כ במור וקציעה סי' שו]. ובשאלת דוד [לרבי דוד מקרלין] בקונטרס

השמיטה בסוף ח"א כתב שדין ערלה מן התורה הוא בכל א"י, וסברתו, שהרי בערלה התחייבו בני"י מיד כשנכנסו לארץ, ומוכח שחויב ערלה אינו תלוי בכיבוש. לעומת זאת, המקור ברוך [רנ"ב גינצבורג] ח"ב סי' ד, וכן בדגל ראובן (ח"ב סי' רז), סוברים שגם לענין ערלה תלוי דין ארץ ישראל בכיבוש עולי בבל, שמאחר שכ' התורה כי תבואו, תלוי הדבר בהיות בני ישראל בארץ, וכשגלו פקעו הדינים שמחמת הביאה, ואעפ"כ, כשכבשו עולי בבל דין המקומות שישבו בהם הוא כא"י. אולם כאמור מלשון הרמב"ם נראה בבירור, שלא היקל בעולי מצרים, ולא הזכיר כיבוש רבים וביאת כולכם אלא לשאר מצוות ולא לכלאים וערלה, ולכן הנראה עיקר שיש להחמיר בספיקותיו, אא"כ יצטרפו ספיקות נוספים, ואז אפשר להקל בזה.

ואמנם בספרי חלקת השדה שם, חזרתי ולא כתבתי להכריע לחומרא מפני שראיתי לשני גאוני עולם שכתבו לקולא, והם רבותינו מרן בעל יביע אומר בתשובתו הרמתה בדין הקונה ענבים בשוק אם לחוש להם לענין ערלה (יבי"א ח"ו יו"ד סי' כ"ד), בד"ה נוסף וז"ל:... שהרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, ובהם ודאי דספק ערלה מותר, כדן ספק ערלה בחו"ל במקומות שנכבשו רק ע"י עו"מ, ודלא כהישועות מלכו הנ"ל. וכן ראיתי שכתב כך בפשטות להלכה הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל בספרו אור לציון עמ"ס שביעית (עמ' פ"ה בד"ה ועוד נראה) וז"ל שם: ונראה שמקום שכבשו עולי מצרים בלבד, דינו כחו"ל לענין זה וספק ערלה בו מותר. עכ"ל. הרי ששני גאוני עולם כיונו לדבר אחד, וכתבו את זה כדבר פשוט, ולהלכה היה נראה שודאי קי"ל כוותיהו. אלא ששוב ראיתי במילואים ביבי"א שם, שציון לדיעות שכתבו כדעת הישועות מלכו, וביטל הכרעתו, וכתב שמדי ספק לא נפקא, כלומר להצטרף לספיקות נוספים כגון בנדון שדן שם ביבי"א, מהני. אולם חזר בו מההכרעה שבעו"מ ערלה נוהג רק מדרבנן, יעוי"ש. ובתשובה שם ביבי"א צירף מרן הראש"ל שם גם את דעת האומרים שערלה בזה"ז דרבנן הגם שנדחתה מההלכה, ומכל מקום מצטרפת דעה זו לספיקות נוספים.

מאידך בחלקים שנכבשו על ידי עולי בבל, למ"ד שדינו של חבל ארץ זה ככל ארץ ישראל, פשוט שנוהג שם מן התורה, אולם לדעת רבינו הרב חיד"א יחד עם חבל הפוסקים הנז', שס"ל שגם המקומות שנכבשו על ידי עולי בבל, אין נידונים כארץ ישראל, וכן מתברר כמעט להדיא מדברי מרן הכסף משנה, אם כן גם לגבי ערלה לא ינהג שם אלא כדן חו"ל ויהיה רק מהלכה למשה מסיני, והנה יש מי שכתב שרק לגבי שביעית יש מיעוט מיוחד. אולם זה תמוה, שהנה גם לגבי ערלה שנינו ממש כה"ג, וז"ל הספרא בפר' קדושים פרשה ג: "כי תבואו יכול משבאו לעבר הירדן תלמוד לומר אל הארץ, הארץ המיוחדת". הרי שגם בערלה, נאמר ממש כה"ג. ואמנם היה אפשר לבאר אחרת בדברי הספרא הללו, שהיינו לאחר שנכנסו כבר לארץ אז חלה הקדושה גם על עבר הירדן, והביא פירוש זה הגרא"ד רוזנטל בכרם ציון [שביעית], וחזר ודחה פ"י זה. יעוי"ש. וכן פירש כה"ג בכרם שלמה שם, עי"ש. ומכל מקום המהר"י קורקוס שלהדיא למד מדברי הספרא הללו, לגבי שביעית, שאינו כולל את עבה"י מן התורה, ה"ה יש ללמוד לגבי ערלה, שלא ינהג שם מן התורה אלא כשאר חו"ל משום הל"מ.

אלא שצריך לומר שבספק ערלה יש להחמיר לכה"פ כדן סוריא, שהרי להדיא כתב הרמב"ם שהדרגה של עבה"י היא גבוהה מסוריא, ולכן הגם שבחו"ל קי"ל

שהגם שנוהגים דיני ערלה שם מהלכה למשה מסיני, מכל מקום בכל סוגי הספיקות אנו דנים לקולא, ואף מותר לכתחילה לקנות בתוך מטע שבו יש גם עצי ערלה או לקנות מגוי שעומד בצד מטעו שכולו ערלה. ומותר לקנות אפילו כשרואה או יודע שהענבים יוצאים מכרם של ערלה, ואינו אסור אלא כשרואה שהלקיטה עצמה נעשית מנטיעה של ערלה. וכן הדין בכל ספיקא דדינא או בכל ספק אף שהוא מחמת חסרון ידיעה, ואף בספק שאינו שקול, דנים להקל בחו"ל. מכל מקום לגבי סוריא קיי"ל שכאשר יש ספק לגבי פירות ממטע או כרם שגדלו בסוריא [שהיא כיבוש יחיד של דוד המלך ויצאה מדין חו"ל אך לא הגיעה למעלת ארץ ישראל] אם עברו עליו שנות ערלה, אנו דנים לקולא. כמו כן כשיש ספק לגבי סוג פרי אם הוא מוגדר כפרי או כירק, או בפירות שנמכרים מחוץ למטע שיש בו גם עצי ערלה, ואינו יודע אם באו ממטע זה, אנו דנים בכל הספיקות הללו להקל. אולם אם ראה שהפירות נלקטו ממטע זה שמעורבים בו עצים שהם ערלה ועצים בוגרים אסורים הפירות, ואפילו שלא ראה מאיזה עץ נקטפו. וכל זה ביארנו בארוכה בספרי עץ השדה בפרק יב בסעיפים ד-ה, יעו"ש. ולפי"ז יש לומר שגם לדעת מרן הרחיד"א אין דינו כחו"ל גמור אלא כדין סוריא, וכמבואר לעיל.

נמצאת למד הלכה למעשה שערלה נוהגת מן התורה בכל שטחי ארץ ישראל שנכבשו, ואף אם נכבשו רק ע"י עולי מצרים ולא על ידי עולי בבל. והגם שיש שכתבו להקל שבמקומות שנכבשו רק ע"י עולי מצרים ולא על ידי עולי בבל, מכל מקום העיקר להלכה כדיעה ראשונה, אלא שודאי שדעתם הגדולה של החולקים מצטרפת כאשר יש ספיקות נוספים וכאשר ביארתי בספרי שם. ולפי זה, בעבר הירדן, לדעת הראשונים שזה נכבש גם על ידי עולי בבל, לכאורה דינו כדין ארץ ישראל לכל דבר. ומאיידך להכרעת רבינו הרמב"ם והראב"ד ועוד שזה נכבש על ידי עולי מצרים, באנו למחלוקת הפוסקים הנז' לעיל, והגם שהעיקר להלכה שנוהג דין תורה בגבולות עו"מ, אולם יכול להצטרף בצירוף ספיקות נוספות להתיר. ולדיעות הסוברות שהיה גם כיבוש עולי בבל בעבר הירדן, אם כן לדעת הסוברים שדין עבה"י כדין ארץ ישראל אזי אותם מקומות דינם כדין ארץ ישראל במקומם שכבשו עו"ב ויהיה נוהג מן התורה, ולדיעות הסוברים שגם מה שנכבש על ידי עולי בבל בעבר הירדן אינו נוהג מן התורה, כי דין מיוחד לעבר הירדן, וכן דעתו של מרן הכס"מ ברמב"ם, וכ"כ הרש"ס, המהרי"ק המהריט"ץ וכן הכרעת רבינו החיד"א זצ"ל, ממילא בעבר הירדן אין נוהג ערלה מן התורה כבארץ ישראל, אלא נוהג הלכה למשה מסיני, ובספיקות שלו, יש לזה דין כשל ספק ערלה בסוריא, שכאשר יש ספק לגבי פירות ממטע או כרם אם עברו עליו שנות ערלה, אנו דנים לקולא. כמו כן כשיש ספק לגבי סוג פרי אם הוא מוגדר כפרי או כירק, או בפירות שנמכרים מחוץ למטע שיש בו גם עצי ערלה, ואינו יודע אם באו ממטע זה, אנו דנים בכל הספיקות הללו להקל. אולם אם ראה שהפירות נלקטו ממטע זה שמעורבים בו עצים שהם ערלה ועצים בוגרים אסורים הפירות, ואפילו שלא ראה מאיזה עץ נקטפו.

ולפי זה כל תוצרת המגיעה מירדן ממקומות שטיהרו ישראל, ואפילו מגידול של ישראל, כל שלא ראו שהפירות נלקטו ממטע זה שמעורבים בו עצים שהם ערלה ועצים בוגרים מותר לכתחילה באכילה. וגם למ"ד שיש בעבה"י מקומות שנכבשו גם על ידי עולי בבל, מכל מקום כיון שאין יודעים היכן אותם מקומות בבירור ובפרט שאותם מקומות הם רק

מהמיעוט של המקומות, אם כן רבו כאן הספיקות, שמא כל עבר הירדן אין נוהג בו ערלה מן התורה, ואף אם תמצא לומר שנוהג בו מכל מקום שמא הפרי שלפנינו הוא מהמקומות שנכבשו רק על ידי עולי מצרים ושמא הלכה כדעת הסוברים שבמקומות שנכבשו רק על ידי עולי מצרים ספיקו לקולא כדין חו"ל, ופשוט כביעתא בכותחא, שכשם שהמיובא מחו"ל אין אנו שואלים שאלות של ערלה לגביו, ה"נ בנידו"ד שיש ריבוי כל כך הרבה ספיקות, שהעיקר להלכה ולמעשה שספיקו לקולא, ולא דוקא לדעת הרחיד"א וסייע', אלא גם לדעת החזו"א וסייעתו לא נפק הדין מכלל ספיקא של היכן המקום שנכבש על ידי עו"ב, ואם כן הרי ס"ס לפניך, ושפיר סמכינן לקולא לכתחילה. ואדרבה נכון שלא להיות שם ולא לבדוק אלא לקבל במעבר הגבול והפירות כשרים למהדרין לכתחילה.

ד. ערלה אצל נכרי:

קיי"ל להלכה שערלה נוהגת גם אצל גוי וכמו ששינו בתורת כהנים (פר' קדושים פ"ה): "כי תבואו ונטעתם" – פרט לשנטעו גוים עד שלא באו לארץ, או יכול שאני מוציא את שנטעו גוים משבאו לארץ, תלמוד לומר "כל עץ". וכן שינו במשנה בערלה (פ"א מ"ב): והעובד כוכבים שנטע חייב בערלה. וכ"כ התוס' בקידושין (דף לו ע"ב בד"ה כל), וראיתו מפורשת מהמשנה בערלה פ"ג מ"ט "ובחו"ל יורד ולוקח...". וע"כ מייירי בשל נכרי. וכן פסק הרמב"ם להלכה בהל' מעש"ש ונט"ר (פ"י ה"ה): "ועכו"ם שנטע בין לישראל בין לעצמו חייב בערלה וברבעי", וכן פסקו למעשה הטור והשו"ע (סי' רצ"ד סעי' ח ובסעי' כו).

והנה נטיעה של גוי בארץ ישראל, גם למ"ד שיש קנין לנכרי באר"י להפקיע מקדושה, מכל מקום ערלה שאני וכפי שנבאר להלן, וספיקא לחומרא, ודלא כערלת חו"ל המבואר לעיל בפרק שני שספיקו להקל, [וכ"כ בחזו"א (שביעית סי' ג אות יב), עיי"ש, וראה מש"כ על דברי החזו"א הללו במילואים ליבי"א בחו"י יו"ד סי' כד, ובאבן ישראל בח"ב (פ"י מהל' מאכ"א הי"א)]. וכל מה שחייב בגוי אינו אלא משעה שנכנסו בני ישראל לארץ ישראל, אולם מה שנטעו לפני כניסתם לארץ היה פטור מן הערלה.

ובפירוש המשניות לרמב"ם (על המשנה בערלה שם) במהדו"ק כתב, שנכרי שנטע חייב, הוא דוקא כשנטע לישראל, אך כשנטע לעצמו, פטור האילן מערלה, אלא שבמהדו"ב חזר בו הרמב"ם וכתב שבשל גוי חייב בכל גווני, וכן פסק בהלכות כמובא לעיל. וכן כתב בתשובותיו בפאר הדור סי' ג. וכבר מרן בבית יוסף כתב שאין לסמוך אלא על מה שכתב בחיבורו [ולא היתה לפניו מהדורא בתרא של הרמב"ם], וכ"כ בכס"מ על הרמב"ם (בהל' מעש"ש שם). אמנם מצאנו שהרע"ב על המשנה שם המשיך בדרך הרמב"ם במהדו"ק, וכתב שנכרי חייב רק כשנטע לישראל, אלא שכבר העיר התוי"ט שם שהוא עצמו פירש בסופ"ג שגם הנוטע לעצמו חייב, וכן העיר הברכ"י על דברי הרע"ב (שם אות ו), עיי"ש. ומצאנו גם לרבינו המאירי (עמ"ס קידושין לו ע"ב) שהביא שקצת מחכמי הצרפתים שכתבו שחייב דוקא בנטע לישראל, והאריך לדחות דבריהם. וכן במושב זקנים (פרשת קדושים) הביא דיעה שכתבה להקל וחולק עליה. וכן הרשב"א בתשובה (ח"ה סי' נו) מביא את דעת השואל שחשב שחיובו דוקא בנוטע לישראל, ומאריך לדחות, וציין

שם הרשב"א לדברי הר"ש בערלה (פ"ג מ"ט) שס"ל שערלה נוהגת גם בשל גוי, עי"ש. ובשיטה לא נודעה למי בקידושין (דף ל"ו ע"א בד"ה חוץ מן הערלה) הביא שר"ת סבר שאין ערלה בשדה גוי, והאריך להקשות עליו. אלא שלמעשה כבר רבותינו בעלי התוס' (ע"ז ל"ה ע"ב בד"ה מפני, ובדף ס"ג ע"ב בד"ה אין עודרין) והרא"ש (קידושין פ"א ס' סב) כתבו שדעת ר"ת שחיוב בנטיעת גוי היינו בכל גווני. ובספר שאילת דוד (להגר"ד מקרלין, בקונטרס השמיטה בסוף ח"א דף טו ע"ב) הביא שבכפתור ופרח פ"ד וכן ברשב"א בב"ק סט ע"א כתבו שדין ערלה בשדה גוי תלוי במחלוקת אם יש קנין לנכרי בא"י להפקיע או לא, ובספר מנחת חינוך (סי' רעו סק"ו) כתב שאף להפוסקים שיש ערלה בשל גוי, מ"מ בפירות משדה שלו אין לוקין, שהרי שיטת הכס"מ היא שכל זמן שהקרקע ביד גוי יש לו בא"י קנין לכו"ע, ונמצא שגדלו הפירות בחו"ל וחייבו אינו אלא משום הלכה למשה מסיני ואין לוקין על זה, ועי' מש"כ על דבריו בספר דרך אמונה (פ"י בצה"ל ס"ק ע"ז), וראה עוד במשכנות יעקב (סי' סז) שהאריך לומר שאין נוהג בשל גוי, אלא שהאחרונים דחו דבריו. ועי' בשו"ת הב"ח החדשות (סי' מט).

אולם למעשה נראה שמסתימת הדין הנז' בתורת כהנים הנ"ל, מוכח שבכל נטיעת גוי אסור משום ערלה, וכן ביארו הראב"ד והר"ש משאנץ על התו"כ שם, וכ"כ הר"ש בסופ"ג דערלה, וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ במהדו"ב, וכן פסק בהלכות וכו"ל, ובתשובת פאר הדור שם, וכ"פ בטור, וכ"מ בתשובות הגאונים (חמדה גנוזה סי' ב), ובשו"ת רב נטרונאי גאון (סי' רע"א), ובס' תמים דעים (סי' קל), ובשבלי הלקט (ח"ב סי' מג), וכ"כ הסמ"ג (לאוין קמ"ו), האור זרוע (ח"א סי' שכ"ז), הרמב"ן (בר"ה ט' ע"ב), הרשב"א (בתשובה שם), הרא"ש (פ"א דקידושין סי' ס"ב בשם ר"ת), המאירי (שם), הריטב"א, הר"ן ובשיטה לא נודע למי (בקידושין שם), וכ"כ המרדכי (קידושין סי' תק"א) והראב"ה (ברכות ס"ו ק"א), וכ"כ הגאון רבי יו"ט ליפמן הלר בעל התו"ט בשו"ת גאוני בתראי (סי' א), דאיסור ערלה בא"י שוה בין יהודי לגוי, ונלמד מקרא ד'ונטעתם' לחייב כל מה שנטע גוי אחר שבאו לארץ, וכ"כ בפירושו על המשנה שם. והלכה למעשה כן נראה מסתימת השו"ע (שם), וכ"כ הרדב"ז בסי' תקפ, והביאו הברכי יוסף יו"ד על השו"ע שם, וכ"כ חזו"א סי' א סקט"ו, ובדיני ערלה אות לה, [ועוד האריך בזה במלבושי יום טוב בקונטרס חובת קרקע סי' ו-ה, עי"ש]. ובברכ"י שם, הביא מדברי הרדב"ז שכתב שאין לצרף דיעה זו אפילו כסניף, אלא העיקר להלכה שנוהג לגמרי גם בשל גוי עם כל חומרות ערלה כדון הגדל אצל ישראל, עי"ש. אמנם באות ח שם הביא הברכ"י מהרדב"ז שמ"מ אפשר להתיר פירות עכו"ם גם בארץ ישראל, ואין להחמיר בספיקא, מחמת כל דפריש, וראה שם בדבריו שכתב שכל דפריש מחמת ספק זה [להחמיר] חוטא על הנפש, עי"ש [ונבאר עוד דין זה להלן].

וכל האמור הוא בדין ערלה אצל נכרי בארץ ישראל, אולם ערלה אצל נכרי בחו"ל, מציאנו שנחלקו הפוסקים אם דינו שווה לישראל בחו"ל, שהנה נראה מלשון התוספתא תרומות (סופ"ב): "ערלה וכלה"כ שוין לנכרים בא"י ובסוריא ובחור"ל", וכ"ה באור זרוע (ערלה, שכ"ז) וז"ל: "מעתי הוואיל וערלה נוהגת בשל עכו"ם ונוהגת נמי בח"ל על מה אנו סומכין שאין אנו נוהרין מפירות של ערלה של עכו"ם, וי"ל דודאי אלו ידעינן דהני פירות בודאי של ערלה הם ודאי אסורין הם אלא מספק אין לאסור", והנה מציאנו במפרשי המשנה (ערלה פ"א מ"ב) שפירשו את הנאמר שם שעכו"ם שנטע חייב בערלה, וביארו שם הריב"מ"ץ והר"ש והרא"ש, שהיינו בארץ

ישראל דכתיב כל עץ, ויש מי שרצה לדקדק מכאן ש"ל לאותם ראשונים, שמדאורייתא רק בא"י חייב הנכרי, ובחול"ל אין זה אלא מדרבנן, אלא שלמעשה א"א להוכיח מכאן שהרי גם האור זרוע בתחילת דבריו (אות שיב) הביא את דברי המשנה בערלה שם, וכתב כלשונם שזה בא"י, ומ"מ כאמור לעיל הוא גופיה ס"ל שאסור בחול"ל ובארץ בשווה כפי שהביא באות שכוז את דברי התוספתא הנז', וכמבואר שם. אמנם בספר יראים (סוף סי' עה) כתב, מה שנהגו שלא לנהוג בערלה של גוים, נראה הדבר שלא גזרו אלא הקרובה לארץ, וגם בשו"ת הב"ח (החדשות סי' מד) כתב שגזרו על פירות גוי ערלה משום שבא"י נוהגת ערלה בפירותיו. וכ"כ בשו"ת חת"ס יו"ד סי' רפו שערלה בחול"ל היא מדרבנן, אלא שמסיים "לא מפני שאנו מדמים נעשה מעשה, שלא מצאתי כן בקדמונים". ועדיין לדברי היראים לא ינהגו דיני ערלה בחול"ל אלא במקומות הסמוכים לארץ ישראל. ומאידך לדברי הב"ח והחת"ס, ינהג מדרבנן בכל מדינות חו"ל.

נמצאת למד שלהלכה איסור ערלה בארץ ישראל חל גם על נטיעות שנטע גוי, הן כשנטע בשטח של ישראל והן כשנטע בשטח שלו, ולהלכה גם בשל גוי אסור מן התורה. והוא הדין גם בעצי פרי של גוי הנמצאים בחול"ל, נוהגים בהם דיני ערלה מהלכה למשה מסיני כשם שנוהגים אצל ישראל בחול"ל. ויש מי שכתב שבנטיעות של גוי בחול"ל נוהגים דיני ערלה רק מדרבנן ולא מהלכה למשה מסיני. אולם במקומות הקרובים כגון ירדן נראה דכו"ע יודו שגם במקומות שדינם כחול"ל מכל מקום ינהג שם איסור ערלה הלכה למשה מסיני, שהרי בכה"ג גם היראים מודה בארצות הסמוכות. ובכל אופן, לכל הדעות אין איסור אלא בוודאי ערלה, אולם ספק ערלה בחול"ל דינו להקל הן בפירות של גוי והן של ישראל. אולם כתב רבינו הרדב"ז והביא דבריו הברכי יוסף, שהלכה למעשה אפשר להתיר פירות עכו"ם גם בארץ ישראל, ואין להחמיר בספיקא, מחמת כל דפריש, והוסיף וכתב שכל דפריש מחמת ספק זה [ונוהג להחמיר] חוטא על הנפש.

ה. האם גוי המלקט פירות ממטע שלא בפנינו יש לזה דין קבוע:

קיי"ל שישאל שליטת פירות ממטע מסוים, ויש במטע הזה גם עצי ערלה שהם ידועים ומוכרים, אלא שהמלקט איננו זוכר מאיזה עצים הוא ליקט, או שזוכר מהיכן ליקט רק שהוא איננו יודע אם עץ זה הוא ערלה אם לאו, הפירות אסורים אף שרוב העצים אינם ערלה, וזאת מחמת שהספק התעורר במטע שהוא מקום הקביעות, וכל קבוע כמחצה על מחצה. אולם לגבי גוי הדין שונה, שאם הגוי לקחו שלא בפנינו ואח"כ נמצא ביד העכו"ם, אינו נחשב קבוע אלא 'פריש' והולכים אחר הרוב, דכל דפריש מרובא פריש. ומקור הדין מסוגיא דתשע ציבורים בגמרא בפסחים (דף ט ע"ב), לגבי תשע ציבורים של מצה ואחד חמץ, ונטל עכבר בפנינו ונכנס לבית, הו"ל קבוע. אלא שכתב הר"ן (חולין דף צ"ה ע"א) שקבוע הוא חידוש ואין לך בו אלא חידושו, ועל כן בכה"ג שלא הישראל לקח ממקום הקביעות אלא פירש לבד, אף שזה בפנינו מכל מקום אינו קבוע אלא מדרבנן. ועפי"ז הוא יבאר שהסוגיא בפסחים היא דין קבוע רק מדרבנן. וכן דעת הב"ח (יו"ד סי' קי), וכ"כ האו"ה (כלל כה, יב) בדעת הרשב"א [אולם הש"ך ס"ק כב, הט"ז סק"ג, והפר"ח

סק"ד, ועוד, פליגי עליה בדעת הרשב"א, וס"ל שזה מהתורה לדעתו]. והגם שהם מדברים בפירוש לבד לפנינו, נראה שה"ה בגוי שליטת לפנינו, שהדין שווה. מאידך דעת ספר התרומה (סי' נא) הר"ש (טהרות פ"ה מ"א), וכן פסק הרמ"א להלכה (בסעי' ג), וכ"כ הש"ך (שם), הט"ז (שם), הפר"ח (שם), ועוד רבים מן האחרונים, שכל שהספק מתעורר במקום הקביעות הוי"ל דין קבוע ולא אכפ"ל אם ישראל לקחו מן הקבוע או מאלי וישראל רואהו. וברמ"א שם ובש"ך שם כתבו להדיא שדין עכו"ם שלקח הוי כמי שפריש לפנינו ואסור משום קבוע, יעוי"ש. אלא שכל זה בלקח הגוי לפנינו, אך אם לקח הגוי שלא בפנינו וכעת זה נמצא ביד העכו"ם, כבר פסק מרן בשו"ע (שם ס"ג) שאם הבשר נמצא ביד גוי יהיה מותר, כיון שרוב החנויות מוכרות בשר שחוטה, וכל דפריש מרובא פריש. [וראה עוד מש"כ בספר עץ השדה בפרק יב סעי' טו ובהערה שם].

הרי שלמעשה, גוי שליטת פירות ממוטע שיש בו גם עצי ערלה, או שנפלו הפירות מאליהם והישראל ראה את לקיטת הגוי או את נפילת הפירות, נאסרים כל הפירות, מאחר שהספק נולד במקום הקביעות בשעה שראה. ואם הגוי לקחו שלא בפנינו ואח"כ נמצא ביד העכו"ם, אינו נחשב קבוע אלא 'פריש' וחולקים אחר הרוב, דכל דפריש מרובא פריש, ועל כך כתב הרדב"ז הבאנו בהערה הקודמת, שאין להחמיר בספיקא, מחמת כל דפריש, וכל דפריש מחמת ספק זה [ונוהג להחמיר] חוטא על הנפש.

הדינים העולים:

א. גבולות עבר הירדן הם: מנחל זרד [נחל חסה] שבקצה ים המלח, עד נחל ארנון [הנמצא באמצעו של הים ממול עין גדי], זה מואב שלא טיהרו בסיחון ודינו כחור"ל גמור. מנחל ארנון עד נחל יבוק, זה ארץ עמון ומואב שטיהרו בסיחון, ונוהגים שם מצוות הארץ מדבריהם, להוציא את הפינה הימנית של חבל ארץ זו, שהיא מסמוך להר נבו, מזרחית עד הדרך הגדולה למדבר, וצפונית עד נחל יבוק, שזו ארץ עמון [וכללת את רבת עמון של ימינו] – שלא טיהרו בסיחון, ודינה כחור"ל. ומנחל יבוק וצפונה היא ארץ הבשן, הגלעד והגולן. וגבולות חבל ארץ זו, כל אשר מזרחית לנחל שניר, דן, והבניאס, מהר חרמון, דרך אגם החולה, ים כנרת, ולאורך כל גבול הירדן עד מקור נחל יבוק, כל אשר מזרחית לקו זה, דינו כעבר הירדן, עד הקצה המזרחי שמעבר ליגר שהדותא. ושטח זה כולל בתוכו את כל ארץ הגולן של ימינו, שדין חבל ארץ זה כדין עבר הירדן.

ב. חבל ארץ זו של עבר הירדן, כבש משה רבינו קודם שנכבש וחולק כל הארץ, אלא שמכל מקום אין דינו ככיבוש יחיד, כיון שמרע"ה כבש חבל ארץ זו על פי הדיבור. ויש מן הראשונים שסוברים שעבר הירדן נכבש גם על ידי עולי בבל. ויש מן הראשונים שסוברים שנכבש רק על ידי משרע"ה עם עולי מצרים. ויש אומרים שיש מקומות שנכבש גם על ידי עולי בבל. ונחלקו האחרונים היאך להכריע בזה הלכה למעשה. יש אומרים שבמקומות שנכבש רק על ידי עולי מצרים, נוהגים כל המצוות להוציא איסור ספיחין שאין נוהג שם, ומה שנכבש על ידי עולי בבל נוהג גם איסור ספיחין. אלא שהלכה למעשה אין לנו אלא דברי רבינו הגדול שרוח הקודש בוקעת מתוך גרונו רבינו הרב חיד"א זצ"ל שהאריך ביותר והכריע הלכה למעשה שכל עבר הירדן גם בחלקים שנכבשו על ידי עולי בבל, אין דרגתם שווה לדרגת ארץ ישראל, ובכל אותם מקומות נוהגים מצוות הארץ מדבריהם, ואין נוהג איסור ספיחין בכל

גבולות עבר הירדן. וכן הכריעו להלכה המהר"י קורקוס, הרש"ס והמהריט"ץ, וכך הכריע הלכה למעשה מו"ר הג"ר שמ"ע שליט"א, בתשובתו הארוכה והרחבה שנתפרסמה בשו"ת שמע שלמה ובשו"ת כרם שלמה.

ג. כל תוצרת המגיעה מירדן ממקומות שטיהרו ישראל, ואפילו מגידול של ישראל, כל שלא ראו שהפירות נלקטו ממטע זה שמעורבים בו עצים שהם ערלה ועצים בוגרים מותר לכתחילה באכילה. וגם למ"ד שיש בעבה"י מקומות שנכבשו גם על ידי עולי בבל, מכל מקום כיון שאין יודעים היכן אותם מקומות בביור ובפרט שאותם מקומות הם רק מהמיעוט של המקומות, אם כן רבו כאן הספיקות, שמא כל עבר הירדן אין נוהג בו ערלה מן התורה, ואף אם תמצא לומר שנוהג בו מכל מקום שמא הפרי שלפנינו הוא מהמקומות שנכבשו רק על ידי עולי מצרים ושמא הלכה כדעת הסוברים שבמקומות שנכבשו רק על ידי עולי מצרים ספיקו לקולא כדין חו"ל, ופשוט כביעתא בכותחא, שכשם שהמיובא מחו"ל אין אנו שואלים שאלות של ערלה לגביו, ה"נ בנידו"ד שיש ריבוי כל כך הרבה ספיקות, שהעיקר להלכה ולמעשה שספיקו לקולא, ולא דווקא לדעת הרחיד"א וסייע', אלא גם לדעת החזו"א וסייעתו לא נפק הדין מכלל ספיקא של היכן המקום שנכבש על ידי עו"ב, ואם כן הרי ס"ס לפניך, ושפיר סמכינן לקולא לכתחילה. ואדרבה נכון שלא להיות שם ולא לבדוק אלא לקבל במעבר הגבול והפירות כשרים למהדרין לכתחילה.

ד. איסור ערלה בארץ ישראל חל גם על נטיעות שנטע גוי, הן כשנטע בשטח של ישראל והן כשנטע בשטח שלו, ולהלכה גם בשל גוי אסור מן התורה. והוא הדין גם בעצי פרי של גוי הנמצאים בחו"ל, נוהגים בהם דיני ערלה מהלכה למשה מסיני כשם שנוהגים אצל ישראל בחו"ל. ויש מי שכתב שבנטיעות של גוי בחו"ל נוהגים דיני ערלה רק מדרבנן ולא מהלכה למשה מסיני. אולם במקומות הקרובים כגון ירדן נראה דכו"ע יודו שגם במקומות שדינם כחו"ל מכל מקום ינהג שם איסור ערלה הלכה למשה מסיני, שהרי בכה"ג גם היראים מודה בארצות הסמוכות. ובכל אופן, לכל הדעות אין איסור אלא בוודאי ערלה, אולם ספק ערלה בחו"ל דינו להקל הן בפירות של גוי והן של ישראל.

ה. גוי שליט פירות ממטע שיש בו גם עצי ערלה, או שנפלו הפירות מאליהם והישראל ראה את לקיטת הגוי או את נפילת הפירות, נאסרים כל הפירות, מאחר שהספק נולד במקום הקביעות בשעה שראה. ואם הגוי לקחו שלא בפנינו ואח"כ נמצא ביד העכו"ם, אינו נחשב קבוע אלא 'פריש' והולכים אחר הרוב, דכל דפריש מרובא פריש, ועל כך כתב הרדב"ז הבאנו בהערה הקודמת, שאין להחמיר בספיקא, מחמת כל דפריש, וכל דפריש מחמת ספק זה [ונוהג להחמיר] חוטא על הנפש.

מסקנא דדינא:

מותר לכתחילה לקנות זיתים מכל עבר הירדן, בלא לחוש כלל ואין בכך כל הידור לבחור מקומות מסויימים בעבר הירדן, וכמו שביארנו בפנים שלהכרעת החיד"א ספק ערלה בעבר הירדן מותר וכדין סוריא [והגם שסוריא חמור מדין שאר מדינות חו"ל, מכל מקום כל שלא ראו שהפירות נלקטו ממטע זה שמעורבים בו עצים שהם ערלה ועצים בוגרים מותר לכתחילה באכילה], וגם לדיעות החולקות מכל מקום יש כאן כמה ספיקות

שאפשר לסמוך עליהם לכתחילה ובשופי ובלא חשש כלל. ובתוצרת של נכרי בעבה"י פשוט שמוותר, וכל שהוא הוציא מן המטע שלא בפנינו אף שיש במטע גם עצי ערלה, ואח"כ נמצא ביד העכו"ם, אינו נחשב קבוע אלא 'פריש' והולכים אחר הרוב, דכל דפריש מרובא פריש. וכתב הרדב"ז והביא דבריו בברכי יוסף, שאין להחמיר בספיקא אצל גוי מחמת כל דפריש, "וכל דפריש מחמת ספק זה ונוהג להחמיר, חוטא על הנפש". ודי בדברים אלו.

והנה לאחר ששלחתי תשובה זו אל הרב השואל שליט"א, נאמר לו על ידי אחראים במח' הכשרות ברה"ר לישראל, כי כב' הגר"ד לאו שליט"א הרב הראשי לישראל, דן בזה לפני מורינו הגר"ח קנייבסקי שליט"א, והעלה שיש מקומות בעבה"י שיש לחוש להם. ולכן יש לבדוק ערלה שם, עכ"ד. ואני לא זכיתי להבין שהנה גם אם יחמיר בעבר הירדן בעניני ערלה מחמת עניני הגבולות וכמבואר לעיל, מכל מקום כל זה בשטחי גידול יהודיים כגון ברמת הגולן, אולם בשטחים שבבעלות נכרים, מהיכי תיתי להחמיר בספק, והרי בגוי לכו"ע אמרינן כל דפריש וכלשון הרדב"ז הנז'. ואכן בהיותי אצל הרב הראשי בר"ח סיון תשע"ז, שאלתיו על כך, והשיב לי שלא דיבר אלא בשטחים שבעליהם יהודים כגון שבעלי החברות בארץ מגדלים שם, אולם אה"נ בנכרי גם הוא מסכים, שאין להחמיר כלל שם בירדן, ואם כן חזרנו שהלכה למעשה תוצרת המגיעה ממדינת ירדן אין לחוש לערלה בספק, וכל שהתוצרת מגיעה משטחים שבעליהם הם נכרים, כולי עלמא יודו בזה שאין לחוש להלכה ולמעשה. ע"כ. והי"ת יצי"מ וימ"ן, אמן.

בברכה

שניאור ז. רווח

הפרשת תרומה מן המוקף כיצד – ובשיטת הרמב"ם

הקדמה: נאמר בתורה (במדבר פי"ח פס' כו, כח, כט) "והרמותם ממנו תרומת ה'...", ודרשו חכמים [ספרי. מובא ברש"י בסוטה ל. ד"ה ונותנת, וברמב"ן בגיטין לא: וברשב"א בתשובה ח"א סי' קכו. אמנם בספרי שלפנינו לא מצאנו: "ממנו – מן הסמוך לו", שצריך להפריש תרומה גדולה מן המוקף, דהיינו שהחלק המופרש יהיה קרוב וסמוך לשאר הפירות שמהם מפרישים.

פרטי דין רבים נאמרו בהלכות מוקף, ובספר קצירת השדה שיצא לאור בעז"ה בקרוב יוחד פרק העוסק בנושא זה בהרחבה.

עיקר דברינו כאן הוא בהגדרה מה נקרא מוקף, והאם ומתי צריך שיגעו הפירות אלו באלו, ומתי צריך ומתי מועיל צירוף בית, ובפירות הנמצאים במאריזים האם צריך והאם מועיל שיגעו אלו באלו. ובעיקר נדון בדעת הרמב"ם שאף שפירט דינים בזה, מ"מ פרטים רבים לא ברורים בכוונתו [כפי שיפורט להן. וראה גם בד"א תרומות פ"ג הי"ח בביתח"ל ד"ה או, שדן בכמה ספיקות בדעת הרמב"ם], וכבר דנו האחרונים בדינים אלו. וראה בביאור הגר"א סי' שלא שם שכתב בתחילת דבריו "ובדין זה נסתבכו גאוני עולם", ומרחיב בפרטי הדין, כפי שיובא להלן. ואף שגדולי עולם דנו וחיוו דעתם בשיטה זו, אבקש לדון ולהציע בדברי הרמב"ם מהלך שבו דבריו מסודרים ומבוארים יותר לענ"ד [וכן בדעת השו"ע. ואמנם כידוע השו"ע בסי' שלא לא כתב אלא העתיק מדברי הרמב"ם בדינים אלו, מ"מ ניתן לדייק ללמוד גם מאותם דינים שבחר להעתיק וממה שלא העתיק].

הלכה זו חשובה ומעשית מאוד לכל מי שמפריש, כאשר לפעמים נמצאים חלק מהפירות במאריזים נפרדים, או שמפסיק משהו ביניהם, ובפרט בהפרשה בשווקים הסיטונאיים שבהם מגיעים להאנגר אחד משטחי ענק ובהם פירות וירקות שונים, ובדרך כלל קיימת דרישה מיידיית לסחורה זו ע"י סוחרים גדולים, וכדי להפריש מן המוקף יתכן שצריך המשגיח להפריש מכל משטח בפנ"ע, בטירחא יתירה. ולפעמים גם יוצא שכרו בהפסדו מאחר שעלול להיווצר מצב שבו לא יספיק או לא יוכל להפריש במקומות מסוימים, ואילו הפרשה מן המוקף אינה מעכבת בדיעבד.

א. מהו מוקף, ודעת הגר"א – הראשונים נחלקו מהו פירוש המושג מוקף, וכיצד מתקיים דינו? האם צריך שיגעו הפירות אלו באלו או שמספיק שיהיו סמוכים זל"ז, או שהעיקר שיהיו במקום אחד, וכפי שיתבאר בעז"ה. שורש מחלוקתם הוא בדברי המשנה בסופ"ב דחלה לגבי עיסה טהורה ועיסה טמאה שיש בכ"א שיעור ורוצה להפריש מזע"ז, נוטל כדי חלה מעיסה שלא הורמה חלתה, ונותן פחות מכביצה באמצע כדי שיטול מן המוקף, וכן פסק הרמב"ם בהל' בכורים פ"ז הי"ב [אלא שפסק שאפשר שתהיה החלה כביצה. ואכ"מ], הרי שכדי שיהיו מוקפין צריך שיגעו זב"ז. אלא שכבר הקשו בירוש' שם: ואין הבית מצרף? ותירצו דבר שהוא מקפיד על תערובתו אין הבית מצרף. עיסה טמאה עיסה טהורה עשו כדבר שהוא מקפיד על עיסתו. ואמנם רבים מהראשונים והפוסקים ביארו שלדן מוקף א"צ שיגעו זב"ז, ורק כשמקפיד על תערובתם, כגון בטמא וטהור, צריך שיגעו. ובמהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ופ"ז הי"ד) מביא שיש מי שכ' ליישב את הקושיא הנ"ל [לכאורה כוונתו לדברי הר"ש במע"ש פ"ג מ"ב ובחלה פ"א מ"ט] שאף שבתרומה א"צ שיגעו זב"ז מ"מ בהפרשת חלה אף כשיש שיעור בכל עיסה צריך שיגעו זב"ז כדי שיהיו מוקפים, ותמה ע"ז שהרי חלה למדים מתרומה.

אלא שכאמור נחלקו הראשונים בדיון זה. בתוס' בפסחים מו: ד"ה הואיל מובאת דעת ריב"א שא"צ שיגעו הפירות אלו באלו אלא די בהקפה בעלמא, ואילו ר"י מצריך נגיעה. ובתוס' בנדה ז. נוקט כשיטת ר"י שצריך נגיעה או צירוף סל. וע"ש שמסתפק אם מספיקה נגיעה גרידא או שצריך נשיכה או צירוף סל [ואף שעיקר דבריו בטהורה וטמאה, מ"מ אינו מחלק ביניהם, ע"ש]. וע"ע בר"ש בטבול יום פ"ד מ"ב. וברא"ש פסחים פ"ג אות ו כ' כשיטת ריב"א, ובהגה"ה שם הובאה דעת ר"י. וראה מרדכי פסחים אות תקצט שכ' בשם הר"א ממיץ שגם צירוף סל אינו מספיק, וצריך נגיעה, ומביא שבסה"מ וראבי"ה סוברים שצירוף סל סגי, ע"ש.

לעומת זאת, רש"י בעירובין ל:, בביצה לב:, בגיטין ל: ובנדה ז. ביאר שמוקף פירושו סמוך, דהיינו שהפירות שמפרישים אותם לתרומה והפירות שמפרישים עליהם צ"ל סמוכים זל"ז, וכן פירשו ראשונים רבים. וראה רש"י בנדה שם שהביא ראייה מלשון מקיפין האמור בחולין מו: לגבי בדיקת טריפות בריאות, שמקיפין ריאות זל"ז לראות אם דומים בנקביהם. ומשמע קצת שכוונתו שגם משמעות וסיבת ההקפה בתרומה הוא שייראו לפניו יחד. ומשמע שאין צריך שיגעו זה בזה אלא כל שהם סמוכים זל"ז די [ואמנם רש"י לשיטתו שמובאת להלן שהסיבה למוקף היא שמא הפירות אינם בעין, ובודאי מספיק שיהו קרובים זל"ז. אלא שגם הסוברים שמוקף הוא מדין תורה ולא משום חשש ביארו כן]. ואמנם בסוטה ל: פירש רש"י מוקף – מחובר ומקורב, וכן בחולין ז. כ' מן המחובר וסמוך לו. אכן בשטמ"ק גרס שם במקום מחובר – מוקף, וכן הוא בכת"י, והביאם בחזון עובדיה תרו"מ עמ' ה, והוסיף "ועכ"פ נראה דלאו דווקא הוא". ומדברי הטור והשו"ע בסוף ס'י שכה, והוא עפ"י הרא"ש, נראה שפירשו שמוקף היינו שהפירות לפניו, שכתבו בהפרשת חלה מעיסה על חברתה [שצריכה להיות מן המוקף כמבואר שם בסוס"י שכגן], וז"ל: אם יש בכל עיסה שיעור ורוצה להפריש מזע"ז, א"צ לא צירוף כלי ולא נגיעה, אלא כיון ששתיהן לפניו מפרישין מזע"ז [ודוחק לומר שמדובר באופן שהבית מצרף, ואעפ"כ הצריכו שיהיו סמוכים].

והנה בביאור הגר"א בהל' חלה בסוף סי' שכה סק"ח הרחיב בבירור דינים אלו, ודבריו הם אבן יסוד בסוגיא, ורבים האחרונים והפוסקים הביאו דבריו ונקטו כשיטתו להלכה, וע"כ נרחיב בשיטתו והעולה מדבריו [אלא שמ"מ נציע את הקושי בזה לענ"ד, ונציע שיטה אחרת בדעת הרמב"ם וההולכים בשיטתו, ונפ"מ להלכה]. בתחילת דבריו כתב שהשו"ע הנ"ל שפסק שא"צ אלא שיהיו לפניו פסק כדברי הרא"ש והטור שא"צ נגיעה. ומוסיף "ובדין זה נסתבכו גאוני עולם", ומביא את שיטות הראשונים השונות אם צריך נגיעה או צירוף סל או שא"צ, ונוקט: "ומ"מ דברי הרא"ש [שהוא כשיטת הריב"א הנ"ל שבבית א"צ נגיעה אא"כ מקפידים, כגון בעיסה טמאה ועיסה טהורה] הן עיקר, ומתנ"ל דפ"ג דמע"ש מסייעתו – עד שלא גפן תורם מאחד על הכל... והנה אבאר דג' דינים בזה. אם הם בלי כלי כלל א"צ אפילו נגיעה, ואפילו רחוקין הבית מצרפו. ואם הם בתוך כלי ופתוחים מלמעלה צריכים הקפה והוא קירוב ונגיעת כלים אהדדי, וזה מן המוקף כמו אין מקיפין שתי חביות ביצה לב...; ואם הם סתומין אפילו נגיעה לא מהני. וכ"פ הרמב"ם והשו"ע סי' שלא סכ"ו, וכמ"ש בתוספתא תרומות פ"ג פירות המפוזרין, פ"י שהם בלא כלי, שקי תבואה כו' כיון שהם בכלי אם היו בהקיפה אחת, ר"ל נוגעין זל"ז כנ"ל אין מקיפין... וכן חביות עד שלא גפו, וג"כ בהקיפה, אלא דסתמן כשסודרים במרתף הן בהקיפה... [שלא כדעת הר"ש בסוף מס' טבול"י שהביא ראיה מדין זה שמה שהיה מוקף קודם סגי אף שבשעת ההפרשה כבר אינו מוקף]. ובהמשך דבריו מביא את הדין במפריש מטמא על טהור שצריך שיגעו זב"י, ומוסיף "ומשם משמע ג"כ שמוקף דווקא בנגיעה, אלא שא"צ לזה אלא בכה"ג".

וביאור דבריו הק' לענ"ד – בתחילת דבריו מוכיח כדברי הרא"ש שא"צ שיגעו זב"ז מהמשנה לגבי חביות עד שלא גפן שמפרישים מזע"ז, הרי שלא צריך שיהיו נוגעים זב"ז. אלא שקשה שבמפורש כותב בהמשך דבריו שחביות עד שלא גפן מפרישים רק כשנוגעות זב"ז, וזהו מוקף, ולכן ניתן להפריש, הרי שלמוקף צריך שיגעו. והתמיה גדולה, שמאותו דין שמוכיח שבמוקף א"צ שיגעו כותב אח"כ שצריך שיגעו. וע"כ צ"ל שמודה הגר"א שמוקף פירושו נגיעה, וכפי שמוכח בהמשך דבריו, אלא שמוכיח שהפירות עצמם א"צ שיגעו אלו באלו, וכשיש כלי לא הצריכו שיגעו הפירות שבתוך הכלים, ואין צריך אלא שיגעו הכלים זב"ז כדי לבטל את חציצת הכלים, ודי בכך.

א"כ סובר הגר"א שהדין לתרום מן המוקף, דהיינו בנגיעה, עיקרו לומר שכשיש כלים המפרידים צריך שיגעו זב"ז. וכשאין כלים המפרידים הבית מצרף, אך לא על זה כיוונו כשאמרו מן המוקף, שהמילה מוקף שפירושה נוגע התייחדה למקרה של הפסקת כלים, ופירוש המילה מוקף הוא נוגע, ומדמה זאת ללשון אין מקיפין חביות האמור בביצה לב: שהכוונה נוגע, וכפי שפירש רש"י שם שמקיפין הכוונה שמקרבין זו אצל זו, ומשווה רש"י שם – כמו בהקפת ריאה, וכמו לתרום מן המוקף, הרי שהקפה פירושו קירוב זל"ז. ומוסיף הגר"א שכן פירש"י בסוטה ל: שמוקף היינו מחובר ומקורב כמו אין מקיפין חביות [ואף שברש"י משמע יותר שא"צ שיגעו אלא מספיק שהם סמוכים, נראה שהגר"א סבר ברש"י שצריך שיגעו. או אולי מביא מרש"י רק שמשמעות מוקף הוא סמוך וקרוב, ולגבי מידת הקירבה, סמוך או נוגע, סובר שצריך שיגעו]. ובהמשך מוסיף ומוכיח שגם כשמקפיד על תערובתו

צריך נגיעה, ומוכיח משם שמוקף פירושו נגיעה, אלא שא"צ לזה אלא כשהפירות בכלים או כשמקפיד.

ומ"מ צ"ע לשיטתו מה הדין בפירות שנמצאים בסמיכות זל"ז, ואינם בתוך בית המצרפם, האם מספיק שיהיו סמוכים זל"ז, שהרי לשיטת הגר"א א"צ שיגעו, ובסמוכים סגי. אלא שמלשונו משמע קצת שפירות שבתוך הבית אפשר להפריש מפני שהבית מצרפם, ומשמע שללא טעם זה אינם מצטרפים אלא בנגיעה? ואפשר שמש"כ שהבית מצרפם הוא רק כשהם רחוקים זמ"ז, וכמש"ש שבת מצרף אפילו ברחוקים הרבה, אבל כשהם סמוכים ולפניו א"צ אפילו בית. וכן נראה מלשון הטור והשו"ע [שכ' עליהם הגר"א שכן עיקר], שכתבו שכשהם לפניו סגי וא"צ שיגעו, ומשמע קצת שאף כשאין צירוף בית מהני. וצ"ע.

ובהמשך מביא הגר"א ששקי תבואה וכן חביות עד שלא גפן צריך שיגעו זב"ז, ומה שלא כתבו לגבי חביות עד שלא גפן שיהיו מוקפין זל"ז הוא משום שסתמן כשסדורים במרתף הם בהקפה. כל זאת לומד הגר"א בשיטת הרמב"ם [ואחריו השו"ע בסי' שלא סכ"ה - סכ"ו, שכידוע בהלכות תרומות לא כתב אלא העתיק בדר"כ מדברי הרמב"ם, וכמו"ש הרמ"א בסוף הסימן שם].

ב. דברי הרמב"ם והדיוקים בלשונו - אלא שעדיין דברי הרמב"ם בדין זה צ"ע מלבד הערת הגר"א שהרמב"ם לא פירש בחביות שלא גפן שיגעו זב"ז. זה לשון הרמב"ם (בהלכות תרומות פ"ג הלכה יז-יט): **"אין תורמין תרומה גדולה אלא מן המוקף. כיצד, היו לו חמישים סאה בבית זה וחמישים סאה בבית אחר, לא יפריש מאחד מהן שתי סאין על המאה, שנמצא שהפריש ממקום על מקום אחר ... ובה"ח - פירות המפוזרין בתוך הבית, או שתי מגורות שבבית אחד תורם מאחד על הכל. שקי תבואה ועיגולי דבלה וחביות של גרוגרות, אם היו בהקפה אחת תורמין מאחד על הכל. חביות של יין עד שלא סתם את פיהן תורם מאחת על הכל, ומשסתם תורם מכל אחת ואחת. ובהלכה יט: היה מלקט גפי ירק ומניח בגינה תורם מאחד על הכל. הביא מין אחד ביניהן תורם מכל אחד ואחד. הביא מינין הרבה בקופה, כרוב מלמעלה וכרוב מלמטה ומין אחר באמצע, לא יתרום מן העליון על התחתון. ואם הקיף חמשה צבורים בגורן תורם מאחד על הכל בזמן שעיקר הגורן קיים. אין עיקר הגורן קיים תורם מכל אחד ואחד".** הדינים המבוארים ברמב"ם הם שפירות שנמצאים בבית אחד נחשבים כמוקפים. ובשקים ובחביות מועילה הקפה, מלבד בחביות של יין שתומות שלא מועיל להקיפן, וצריך להפריש מכא"א. ובירקות גינה ניתן להפריש מזע"ז אף שאינם סמוכות זל"ז, אא"כ יש הפסק של מין ירק אחר. ואפילו ירקות שנמצאים בכלי אחד אינם מוקפות אם מפסיק מין אחר ביניהם. ובגורן נחשבים צבורים כמוקפים רק מאחר שעיקר הגורן קיים.

תחילת דברי הרמב"ם בהלכה זו הם שאין מפרישים אלא מן המוקף, ושואל כיצד - היו לו פירות בשני בתים אין זה מוקף. ויש להעיר, לפי הגר"א שפירוש המילה מוקף הוא נוגע, ודין מוקף נאמר במקום שצריך נגיעה כגון בכלים, מדוע פתח הרמב"ם בהל' זו כדי לבאר מהו אינו מוקף, היה צריך לפתוח כיצד אין מפרישים אלא מן המוקף, היו לו חביות פתוחות או פירות שמקפיד על תערובתם ואינם נוגעים זב"ז, אינו מפריש? עוד יש להעיר קצת מדוע השתמשו בלשון הקפה ולא ביארו שנוגעים זב"ז?

עוד יש להעיר קצת שבהי"ח כותב הרמב"ם את דין השקים והחביות, ולא מבאר האם מדובר שהם בבית אחד, כמו בתחילת ההלכה, ואעפ"כ צריך שיהיו מקיפים זל"ז, או שצריך להקפת השקים והחביות דווקא כשאינו בתוך בית. וכן בהמשך ההלכה, לגבי חביות יין פתוחות לא ביאר אם הם בבית [מלבד שאלת הגר"א הנ"ל שלא מבואר שצריך שיהיו בהקפה].

עוד יש להעיר במש"כ הרמב"ם בהי"ט בפירות בגינה שמפרישים מזע"ז, אם אינם נוגעים זב"ז, מדוע מפרישים, ואין בית שיצרף? וכן בדין שבהמשך הרמב"ם שבצבורים בגורן מצטרפים רק אם עיקר הגורן קיים, ואם לא לא, יל"ע שהרי ודאי מדובר שהצבורים אינם נוגעים זב"ז, שאל"כ פשיטא שיצטרפו, וא"כ מדוע הגורן מצרף אם עיקרו קיים, ומדוע כשאין עיקרו קיים אין חיבור, ומ"ש מגינה? וכן יש להעיר קצת מדוע השו"ע שהביא מדיני המוקף האמורים ברמב"ם, לא כתב אלא את האמור ברמב"ם הי"ח לגבי בית שמצרף, ולא הביא את דין גינה וגורן האמור שם בהי"ט.

ג. מו"מ בביאור המושג מוקף להרמב"ם – בדברי הגר"א ורבנן קדמאי נוספים נראה שכל הנדון מהו מוקף הוא האם פירושו נוגעים, או שסמוכים זל"ז. והגר"א כתב בפשיטות וללא עוררין כדברי רש"י הנ"ל שמבאר שלשון היקף היינו סמוך וקרוב, כמו הקפת חביות, וכפי שהבאנו לעיל. וכאמור, גם בדעת הרמב"ם מפרש הגר"א שמוקף פירושו נוגע, וכדעת רש"י, אלא שכ' שא"צ לזה אלא בפירות שבכלים או כשמקפיד על תערובתו. אלא שלכאורה אנו מוצאים בלשונות הראשונים, ואף בלשון הרמב"ם עצמו, משמעות אחרת למוקף, והיא שהפירות נמצאים בהיקף מקום אחד, כמו הקפת מחיצות בעירובין וכדומה, שהמחיצות יוצרות היקף מקום אחד, והיינו שהמילה מוקף מתייחסת למקום שבו נמצאים הפירות, ולא כפירוש רש"י שפירושו סמוך או נוגע, והמילה מוקף מתייחסת לפירות עצמם שהם מוקפין זל"ז. ואם אכן משמעות מוקף להרמב"ם שונה, לכאורה יהיה נפ"מ לדינא בדעת הרמב"ם.

הנה בפיה"מ להרמב"ם בתרומות פ"ד מ"ג פירש: ואין מפרישין תרומה אלא מן המוקף – כלומר ממה שמצוי תוך היקף מקום אחד. וכן פירש בפיה"מ בסופ"ק דחלה – המכונס ומצוי במקום אחד. וכ"כ הר"ש בחלה שם – שיהיו במקום אחד [ומה שכ' שם שלענין עיסה צריך שיגעו, ראה מש"כ לעיל]. גם ברשב"א בפסקי חלה שער ב בשלהי אות א כ' להדיא לגבי חמישה שקים בגורן, וכן לגבי חביות יין עד שלא גפן "שאע"פ שאינו מערה הכל למקום אחד, הרי זה מוקף כל שהן במקום אחד". הרי שמוקף פירושו שהם במקום אחד. וכן מבואר להדיא במאירי חלה (סופ"א במשנה השביעית ד"ה מעתה) שהביא כן בשם אחרוני הרבנים, וכך נוקט לדינא, ע"ש. ולענ"ד יש להוכיח שהרמב"ם בהלכות גם סובר כך, עפ"י מה שהעירו לעיל, שבתחילת דבריו בדין מוקף (שם) מבאר כיצד אין מפרישין אלא מן המוקף – היו לו נ' סאה בבית זה ונ' סאה בבית אחר לא יפריש ... שנמצא מפריש ממקום זה על מקום אחר, הרי שכשבא לפרש את דין מוקף לא פירש שצריך שיהיו סמוכים או שיגעו זב"ז, אלא שיהיו באותו מקום, והדוגמא למה שאינו מן המוקף היא שנמצאים הפירות בשני מקומות. הרי שמוקף הוא במקום אחד. וכן משמע במרכה"מ (הל' מותנו"ע פ"ד ה"י במהדורות החדשות) [וגם בד"א בצהה"ל פ"ג ס"ק שנט הביא שזו דעתו] ובערוה"ש סי' סב ס"ט.

ונראה להוכיח שכך סוברים גם מהר"י קורקוס והכס"מ, והנה הרמב"ם פוסק בהי"ח שפירות בבית אחד תורם מזע"ז אע"פ שהם בשתי מגורות. והקשו מהר"י קורקוס והכס"מ שהגירסא בתוספתא לפנינו היא שבשתי מגורות תורם מכל אחת ואחת, ולא כמו שפסק הרמב"ם? ותירצו [בתירוץ הראשון שלרמב"ם היתה גירסא אחרת בתוספתא] בתירוץ השני שדחה את דין התוספתא מחמת המשנה של חביות יין שלא גפן תורם מאחת על כולן. והנה אם נימא שבחביות של יין צריך שיגעו ויהיו סמוכות זל"ז ואפילו בבית [וכן בשקי תבואה וחביות גרוגרות], א"כ קשה מה ראייתם מדין זה שהוא דלא כהתוספתא, הרי מגורות אינן נוגעות וסמוכות זל"ז, ולכן יש לתרום מכאו"א, משא"כ חביות שמפרישין מזע"ז רק כשנוגעים זב"ז? אלא ע"כ שסוברים שמש"כ הרמב"ם שחביות בהקפה אחת מפרישים מזע"ז, הכוונה שהם בבית אחד, והוי מוקף, ומזה הוכיח דלא כהתוספתא דמגורות. אלא שבדברי מהר"י קורקוס עצמו יל"ע, שבהל"יט לגבי שקים וחביות מסתפק שם אם מיירי בבית, ע"ש. ואם כדברינו, פשיטא שהם בבית או בהיקף מחיצות אחר, וכפי שכתב הרמב"ם שהם בהקפה אחת? ואפשר שבוזה גופא הסתפק, וצ"ע.

לפי דברינו שמשמעות מוקף להרמב"ם היינו בהיקף מקום אחד, נראה שמה שהערנו בדברי הרמב"ם מיושבים יותר. דעת הרמב"ם שהקפת המקום מחשיבה מוקף אף במגורות ואף בשקים וחביות פתוחות, וכל הלכה י"ח היא בהקפת מקום. בתחילת ההלכה מבואר שבית מקיף את הפירות שבתוכו אף אם הם בשתי מגורות. בהמשך מוסיף שאפילו כשהתבואה בשקים או בעיגולי דבילה [שנמצאים בתוך כלים - כ"פ בד"א] או בחביות גרוגרות, בהקפה אחת מצטרפים. ולא הוצרך לפרש מהי הקפה כפי ששאלנו, מאחר שכבר ביאר בהי"ז שהקפה פירושה מקום אחד [ודוחק יהיה לומר שיש הבדל בין לשון הפרשה מן המוקף, לבין לשון אם היו בהקפה אחת. אלא כל הקפה פירושה מקום אחד]. ולפי זה יועיל צירוף בית אפילו בשקים ובחביות, ודלא כמו שלמד הגר"א [ואף שעפר ואפר אני לבאר שלא כדברי אדוננו הגר"א, אולם מאחר שהבאנו שמשמעות מוקף להרמב"ם שונה, ולא כפירוש רש"י, ודברי הגר"א הם כפי שלמד ברמב"ם כרש"י. ואיני אלא מציע דרך שונה]. ואחר שפירש הרמב"ם כן, לא הוצרך לכתוב שבחביות יין פתוחות אפשר להפריש מאחר שהם בהיקף אחד, שזה כבר נתבאר בכל ההלכה קודם, ולא הביא דין זה אלא לחלק בין חביות יין פתוחות לסתומות, שבסתומות לא יועיל שום היקף. לשיטה זו מבואר שהוצרכו להשתמש בלשון מוקף, ולא קשה מה שהערנו לפי רש"י למה לא ביאר הרמב"ם שנוגעים זב"ז.

לפי דברינו מיושבת קושיא נוספת. בירושלמי בסופ"ג דחלה מבואר שכשצריך להפריש תרומות על יין שבגת מעלה משם חביות של יין שהם יהיו תרומה ונחשב מוקף כשהחביות על שפת הבור. וקשה שמאחר שהיין בחבית צריך שיגעו זב"ז? ובד"א בצה"ל שם ס"ק שכג תירץ שאפשר שאם התרומה בכלי נחשב מוקף, ושונה מהמקרה ההפוך, שהפירות בכלי והתרומה מחוץ לכלי. והנה תירוצו הוא חידוש גדול, ולא מצאנו מי שאומר כן. ורק מכח הכרח הקושיא נדחק ליישב כך. אמנם לדברינו מיושב שגם כשהם על שפת הבור עדיין נחשבים מוקפים, שהם במקום אחד.

והנה להלכה ברור שיש לנהוג כדעת הגר"א, וכך נוהגים, אבל בשעת הדחק כשאין אפשרות להקיף כך, ולהלכה בשעת הדחק אפשר להפריש שלא מן המוקף [ראה יבמות צג, ואכ"מ] שמא יש להקפיד לכה"פ על הפרשת המוקפים במקום אחד אף

שהם בכלים נפרדים, כגון בשווקים סיטונאים כאשר א"א להפריש באופן שיגעו זב"ז, מ"מ יקפידו להפריש בכל חדר בפנ"ע.

אגב, לכאורה נפ"מ בהנ"ל גם בהפרשה הביתית כשמביאים בשקיות את הפירות שנקנו, ויש פירות מאותו מין בשקיות נפרדות, אם צריך שיגעו זב"ז. אמנם ראה בד"א בצהה"ל שם ס"ק שכב שהסתפק אם שקיות אלו מפסיקות, וכנראה ספיקו הוא שמא שקית שהיא לצורך נשיאת הפירות ועתיד להוציאם משם ולצרפם לא תיחשב ככלי המפסיק, ואינו דומה כ"כ לשקי תבואה שאינם עתידים להתערב. נפ"מ נוספת תהיה כשהפירות מאותו המין בארגז משלוח, ואת המופרש מוציא כדי לקרוא שם. אלא שגם זה תלוי במחלוקת האם מוקף צ"ל בשעת ההפרשה או שמה שהפריש לצורך ההקפה נחשב מוקף, או אולי מה שהיו מוקפים בעבר מועיל. ואכ"מ.

לסיכום: פירות שבתוך כלים נפרדים בפשטות נוקטים הפוסקים שאפילו בבית צריך שיגעו המאריזים זב"ז, או לכה"פ שיהיו סמוכים. והגר"א כתב שצריך שיגעו זב"ז, וסובר שגם דעת הרמב"ם כן. ולפי הדרך שהצענו בדעת הרמב"ם ודעימיה, ברמב"ם לא הוזכר שצריך שיהיו סמוכים או נוגעים, אלא כל שהם במקום אחד חשיב מוקף. וגם במאריזים א"צ אלא שיהיו בתוך היקף מקום [מלבד חביות יין שתומות]. אמנם ודאי שכשהפירות צבורים יחד או נוגעים זב"ז, וכדו', בודאי שנקראים כמקום אחד אף כשאין מחיצות.

ד. דין מוקף בגינה ובגורן להאמור - על הדין האמור ברמב"ם שם שהמלקט ירקות ומניחים בגינה תורם מזע"ז, שאלנו מה מצרפם? בחסדי דוד תרומות פ"ג ביאר שגינה מצרפת, משום ששם הוא מקום גידול הירק, לכך חשיב מוקף אף שרחוקים זמ"ז. וכע"ז כ' בערוה"ש סי' סב סע' יד שגינה אין לה מחיצות ואעפ"כ כיון שהוא לוקט ומניח הוויין כולן כאחת [ומוסיף שנראה שמה שלקט בימים שונים אין מצטרפים. וכל זה לשיטתו שמצטרפים אף שאין כאן בית המצרף. וצ"ע]. ומדבריהם נראה שבגינה חשיב מוקף לא מחמת המחיצות, ואפשר שלגינה אין מחיצות כלל, ואעפ"כ מהני מחמת שהוא מקומם [וע"ע במע"א שם הי"ט סק"ב שכ' בתוך דבריו שאפשר שהצירוף בגינה הוא משום שרואים אלו את אלו]. ובס' דרך אמונה תרומות פ"ג ס"ק קסד - קסח הוכיח מהגמ' בב"ב ד ע"א שסתם גינה מגודרת, ואעפ"כ אינה מצרפת כלל כיון שאינה מקורה, ובית המצרף הוא רק כשיש תקרה, וא"כ אין נפ"מ אם הגינה מגודרת או לא, ואעפ"כ פירות מפוזרין מצטרפים כיון שאין שום דבר המפסיק ביניהם. גם בביאור ההלכה על סע' יח ד"ה פירות כתב: "נראה דדווקא בבית מקורה מצטרף, אבל בחצר אפילו הוא גדור מכל סביבו והוא רה"י, אינו מצרף, דהא כ' רבינו בסמוך בה"ט דבגינה אין מצרף ציבורין רק אם עיקר הגורן קיים אע"ג דסתם גינה גדורה כדאמרין בב"ב ד ע"א.... ואפילו חצר המוקפת לא תצרף אא"כ היא מקורה" [וע"ש ראייתו מהדמיון לחמץ, שמסתבר שלענין חמץ מצטרף רק בבית מקורה. ולענ"ד אינו מוכרח כלל]. והנה דבריו צ"ב, במה שכתב שהיקף מחיצות שאינו מקורה אינו כלום, מנליה, אדרבא, להלן יתבאר שרבים סוברים שמוקף פירושו במקום אחד, ומדוע צריך קירוי? ומה שהביא ראיה בביהה"ל הנ"ל שהרי בגינה אינם צבורים מצטרפים אא"כ עיקר הגורן קיים, צ"ע כוונתו שהרי גינה וגורן הם שני מקומות שונים, גינה הוא מקום גידול הירקות, וגורן הוא מקום אסיפת התבואה, וגינה מגודרת ואילו גורן הוא

בשדה התבואה ואפשר שאינו מגודר, ושתי הלכות שונות הן. ונראה שדייק דבריו מדברי הרמב"ם שלגבי גינה כ' דינו במפוזרים, ואילו בגורן כ' דינו בצבורים, ומשמע להד"א שבגינה אילו היו צבורים לא היו מצטרפים, שהרי בגורן צירוף צבורים אינו אלא מחמת עיקר הגורן. ונראה שסובר שאין הבדל בעיקר הדין בין גינה לגורן. אלא שלפימש"כ לעיל לכאורה ניתן לומר שהם שני דינים שונים, ובגינה יש מחיצות והיקף המחיצות מחבר, ובגורן אין היקף מחיצות, ועיקר הגורן מחבר, כפי שיתבאר. ומה שכתב שבגינה בין במחיצות ובין ללא מחיצות מפוזרין מצטרפים משום שאין מפסיק ביניהם, הוא תמוה, וכי פירות שאינם מוקפות במחיצות יצטרפו במרחק רב ללא צירוף? הרי זהו דין מוקף לצרפם. וגם מהחס"ד והערוה"ש שהבאנו שבגינה מחוברים מפני שהוא עיקר גידולם מוכח שצריך טעם לומר שנחשבים מוקפים. ועוד, אם כדבריו א"כ למה כתב הרמב"ם דין זה בגינה, שהיא מקום מגודר כמוש"כ, ולא במקום פתוח לגמרי [התייחס לפי החס"ד יתכן שסוברים שגינה אינה בהכרח מוקפת, אבל להד"א שמוכיח שגינה בדר"כ מוקפת קשה מאד שנקט גינה כשההיקף שלה אינו מועיל, והדין שהתחדש בזה הוא אף כשאינו מוקף כלל].

ע"כ לאחממעכ"ת נראה לענ"ד לבאר בדעת הרמב"ם שצריך צירוף מחיצות [כפי שמשמע מהמרכה"מ שם], וגינה היא מקום המוקף מחיצות, ומשו"כ מצרפת את כל הירק המפוזר כמו בבית, אא"כ יש הפסק ביניהם. וש"י הרמב"ם כפי שנכתוב להלן שמקום מצרפם, ומ"מ לא צריך קירוי, וגורן שאני שאין מחיצות, והמצרף הוא עיקר הגורן, והוא מקרה שונה מגינה. ואכן, אם הגינה אינה מוקפת, יהיה דינה כדין גורן האמור להלן שאינה מצרפת [אלא א"כ שייכת בה המציאות כמו בגורן שעיקר הגורן קיים]. ולדעת החס"ד י"ל שאמנם צריך מחיצות, ורק בגינה שהיא מקום הגידול לא צריך מחיצות כלל. ולדעתו י"ל שגם דין גורן הוא מעין סברא זו, שכיון שעיקר הגורן קיים נחשב מקומו אף כשאין מחיצות.

ולדברינו סדר דברי הרמב"ם ברור, שבהי"ח מביא את דיני צירוף מקום, ומוסיף שגם בשקים ובחביות מצרף מקום [ומה שפירט אם היו בהקפה אחת הוא משום שמחדש שגם בשקים מועילה הקפה] אא"כ היא חבית יין סתומה. ובהי"ט מוסיף הרמב"ם שגם בגינה ניתן להפריש, או מפני שנחשבת מוקפת, אף שאינה מקורה, או אף אם מדובר באינה מוקפת, שייך בה סברות האחרונים שבמקום הגידול נחשב מצורף, כעין הסברות בגורן. לדברינו מתבאר יותר מדוע השו"ע שהעתיק את דיני הרמב"ם בהל' תרו"מ הביא רק את דברי הרמב"ם שבהלכה יח לגבי צירוף בית, ולא הביא את דבריו בהי"ט לגבי צירוף בגינה, ולפי מש"כ שהגינה מוקפת מחיצות ודינה כבית, לא קשה, דהביא את דין בית וה"ה גינה. וכידוע השו"ע לא האריך בהלכות אלו. ומ"מ עדין ק"ק מ"ט לא הביא את דין דברים המפסיקים, ודין הגורן.

לסיכום – גינה שמוקפת מחיצות וללא הפסק בין הפירות, לדעת כולם נחשבת ההפרשה מהמוקף אף בגינה גדולה. כשאין מחיצות ואין הפסק, דעת כמה מן האחרונים שהובאו לעיל שחשיב מוקף, אבל לפי מה שהצענו בדעת הרמב"ם נראה שצריך היקף מקום. כשאינו במקום גידולם ויש מחיצות אפשר שגם החס"ד והערוה"ש מודים שנחשב מוקף [מלבד דעת הד"א שמחיצות שאינם מקורות אינם מועילות]. וכשאינו במקום גידולם ואין מחיצות ואין דבר המפסיק נראה מהאחרונים הנ"ל שאינו מוקף, מלבד לדעת הד"א שא"צ מוקף.

בגורן אף אם אין סביבו מחיצות, אם עיקר הגורן קיים, מצרף את התבואה שבצידו אף שצבורים בנפרד. וכשאין עיקר הגורן קיים אם אין מחיצות פשוט שלא מצטרפים. ואם יש מחיצות תלוי לכאורה במש"כ לעיל, שאפשר שלדעת כולם חשיב מוקף, מלבד דעת הד"א שלהיקף בית צריך שיהיה מקורה.

ה. גדר מוקף בתרו"ג ובתרו"מ, והנפ"מ – נחלקו הראשונים אם דין מוקף הוא מדאורייתא או מדרבנן. בדעת רש"י נראה שסובר שהוא מדרבנן, ולפי זה א"צ אלא שיהיו סמוכים, שהרי הטעם אינו אלא מפני החשש שמא יפריש חלק מהפירות אינו בעולם, או שיטעה בשיעור ההפרשה. לעומת זאת, בדעת הסוברים שהוא מדאורייתא, ולא מפני החשש, כאן המקום לנידון דלעיל האם בסמוכים סגי או שצריך דווקא שיגעו זב"ז.

ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' רצ חילק בזה בין תרומה גדולה לתרומת מעשר, שבתרומה גדולה שחייב מוקף שבה הוא מדאורייתא צריך שיגעו זב"ז, משא"כ בתרו"מ. ושני דיני מוקף הם, דין המוקף שנאמר בתרו"ג הוא שיגעו זב"ז ויתקיים הדין "ממנו", והוא מדאורייתא, אבל בתרו"מ שאמרו מוקף הוא מדרבנן לכתחילה, והוא מסיבה אחרת, שיש חשש שהפירות שבמוקף"א אבדו, ונמצא מפריש מכאן על מה שנאבד [ונפ"מ בזה שכשאין חשש שמא אבד א"צ מוקף]. וכע"ז כ' הר"ש בביכורים פ"ב מ"ה, והריטב"א בגיטין שם שאף מדרבנן לא צריך מוקף, אלא שצריך שהפירות האחרים ברשותו או במקום המשתמר ביד אחר. וע"ע במע"א פ"ג ה"כ מש"כ בזה.

אבל דעת הרמב"ם אינה כן, שכתב שם בה"כ שתרומת מעשר ל"צ מוקף, והוסיף: "ותלמידי חכמים אין תורמין אלא מן המוקף ואפילו תרומת מעשר". ומקורו הוא מהגמ' בגיטין ל: ששאלה לגבי תרומת מעשר "וכי נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף". והראב"ד השיג עליו שמלשון נחשדו משמע שהוא איסור ולא רק הנהגה לחברים, וע"כ מת' שמדרבנן לוי המפריש תרו"מ תורם מן המוקף [ומוסיף שישראל שתורם תרו"מ א"צ מוקף, ע"ש]. וכ"כ בתוס' בגיטין שם [אלא שלא חילק כהראב"ד בין לוי לישראל. וגם בתל' השני סובר שמדרבנן אסור לכר"ע, וכמבואר בגר"א סי' שלא ס"ק סח]. ומלשון הרמב"ם בהל' מעשר שם משמע שבשאר מעשרות אפילו ת"ח מפרישים שלא מן המוקף, וכ"כ במרכה"מ הל' מתנו"ע פ"ד ה"י [במהדורות החדשות], ובשו"ע נקט להלכה שאין צריך מוקף בתרומת מעשר, שבסע' כה כ' רק שתרו"ג בעי מוקף, ובסע' עא כתב שמעשרין שלא מן המוקף. וברמ"א בסכ"ד כתב שלא בעי מוקף, אבל הביא את ד' הרמב"ם שחברים מפרישים מן המוקף [והשו"ע שלא הביא אף את דין חברים, או שסובר שאפילו חברים א"צ, או שלא כלל בחיבורו דיני חברים]. ומרן הגרע"י יצוק"ל בספרו חזון עובדיה תרו"מ עמ' קצה כתב להלכה כדברי הרמב"ם והרמ"א, וראה שם בהערה בעמ' קצח שהרחיב בזה.

והנה לפי הרשב"א צ"ל שאף כשבית מצרפם מ"מ מדרבנן אם הבית גדול מאד צ"ל הפירות לפניו, ולא גרע מתרומת מעשר. אולם כאמור הרמב"ם סובר שלא התחדש חיוב הקפה מדרבנן בתרו"מ, ולכן אפשר להפריש בבית ובגינה אף שרחוקים זמ"ז ולא נראים לפניו.

ו. בדין הפסק להנ"ל – הובאו לעיל דברי הרמב"ם בהלכה יט שאם יש פירות ממין אחר המפסיקים בין הפירות המופרשים, אין זו הפרשה מן המוקף. דין

זה כתב הרמב"ם כהמשך לדין גינה שבה ירקות שאפשר להפריש מזע"ז, וכן לגבי קופה שיש בה ירק שאם מפסיק מין אחר, כגון שיש כרוב למעלה ולמטה, ובאמצע ירק אחר, לא יתרום מהעליון על התחתון או להיפך.

והנה אף שהרמב"ם כ' דין זה לגבי גינה מ"מ לכאורה פשוט שכן הוא גם בבית, שהרי אפילו בכלי אחד אם מפסיקים פירות אחרים הוא הפסק כדלעיל, ובפרט לפי מש"כ לעיל שאין הבדל בין גינה לבית, וגם בית הגיתות דינם כבית, וכ"כ בערוה"ש סי' סב סי"ד.

אמנם ראה במעדני ארץ פ"ג הי"ט אות ב שדן לומר שרק בגינה קיים ההפסק בפירות אחרים מפני שהחיבור בגינה הוא משום שרואים אלו את אלו, ומה שבסל אחד אינו מוקף הוא רק כשצריך לצרף את הפירות שלמטה עם שלמעלה, שצריך להוציא את הפירות שבאמצע כדי לחברם, אבל פירות שמונחים מימין ומשמאל, ומפסיקים פירות אחרים ביניהם הסל מצרפם. ע"ש, ודבריו מחודשים. ונראה שכתב כן משום שסובר שבגינה הצירוף אינו מחמת המחיצות, ואפשר שאין מחיצות, ושונה מבית, וע"כ מדייק שהרמב"ם כתב דין זה לגבי גינה. אבל לדברינו שדין גינה כבית לכאורה אין חילוק. גם בדרך אמונה שם ס"ק קנו, קסח מחלק מסברתו בין הפסק בגינה לבין בית, שבבית רק הפסק בכל רוחב הבית מפסיק. ומתו"ד נראה שהיה לו יותר לומר שבבית אין הפירות מפסיקים כלל, אלא שמביא שבערו"ש כתב לא כך. וכל זה לשיטתו שגינה אינה מוגדרת כמוקף, ע"ש. אמנם לפי מה שנטינו לעיל לומר שאין הבדל בין גינה לבית, ובפרט לענין הפסק, א"כ אין שום מקור וטעם לחלק.

עולה להלכה:

א. בהפרשת תרומה גדולה יש להקפיד להפריש מן המוקף. בדיעבד מועילה הפרשה שלא מן המוקף. בשאר תרומות ומעשרות להלכה אינו צריך מעיקר הדין להפריש מן המוקף, ומ"מ ראוי שיהיו לפניו.

ב. כשהפירות במקום אחד, כגון בחדר אחד, והם מפוזרים ולא נמצאים בכלים, הבית מצרפם וניתן להפריש אף שרחוקים זמ"ז, אם אין פירות ממין אחר שמפסיקים ביניהם.

ג. כשפירות ממין אחר מפסיקים, יש להפריש מכל מקום בפנ"ע, לכאורה אין הבדל בין אם הפירות בגינה, בבית, או בכלי אחד. והגרש"ז אוירבך נוטה לומר שבבית גמור אין הפירות מפסיקים, ואילו להד"א בבית גמור יהיה הפסק רק כשמפסיקים הפירות לכל רוחב הבית.

ד. כשהפירות נמצאים בתוך כלים המפרידים, יש להצמיד את הכלים שיגעו זב"ז, ואז להפריש, וכדברי הגר"א ואחרונים [אלא שצידדנו בדברינו שאם אינו יכול להקיף כך, ועומד להפריש שלא מן המוקף, ראוי לכה"פ שיהיו הפירות בחדר אחד אף שאינם נוגעים, שלמש"כ אפשר שלהרמב"ם והפוסקים חשיב מוקף].

ה. הקונה פירות ומניחם בשקיות לצורך נשיאתם, ויש לו פירות מאותו המין בשקיות נפרדות, יש להסתפק אם נחשבים ככלים נפרדים המצריכים נגיעה זב"ז.

ו. בחביות יין מוגפות לא מועילה נגיעת הכלים אלא פותח את כולם או מפריש מכאו"א. ובחביות שאינם של יין וכן בכלים קטנים הוא ספק ונוהגים להחמיר. ואכ"מ.

ז. פירות מפוזרים שאינם בבית או בגינה, אם הם נוגעים זב"ז מפרישים מזע"ז. וגם אם אינם נוגעים אלא סמוכים זל"ז י"מ. והסתפקנו בזה לדעת הגר"א. ואם אינם סמוכים, י"ס שכיון שאין דבר מפסיק מצטרפים [עפ"י הד"א לגבי גינה], אלא שלכאורה מהאחרונים ועוד נראה שאין מפרישים מזע"ז.

ח. ירקות שנתלשו והונחו בגינה מפרישים מזע"ז אם אין הפסק ביניהם.

דין השיעור בתרומה גדולה ובחלה – חלק ב

טז. בגיליון הקודם הבאנו את דברי הרדב"ז על הרמב"ם שם שכ', "כיון דעיקר חיוב חלה אפ"י בא"י בזמן הזה מדרבנן ותו דאזלא לשריפה אמאי הצריכו להפריש אחד ממ"ח ליסגי בכל שהוא דהא מן התורה סגי בכל שהוא. וי"ל דאע"ג דאזלא לשריפה בעינן כדי נתינה דכתיב תתן לו אי נמי כדי שלא תשתכח תורת חלה דבשלמא כשהיא לאכילה לכהן אפ"י שלא יפריש אלא דבר מועט לא תשתכח תורת חלה אבל אם יפריש כל שהוא וישרפנו אין הדבר ניכר אלא א"כ יפריש כשיעור ופחות שבשיעורין דהיינו אחד ממ"ח".

וביארנו דבריו ע"פ מה שחילקנו בין תרומה לכהן ששיעורו מדין להנות את הכהן לשיעור חלה ששיעורו מדין תתן לו שהוא דין באופן ההפרשה. ובה מבואר מש"כ הרדב"ז דטעמא דחלה משום דכתיב בה תתן לו, דדוקא לגבי חלה שייך שתקנו בה שיעור מצד לקיים בהפרשתה שיהא בה כדי נתינה דהוא דין באופן ההפרשה, לכן דבר זה לא בטל אף בזה"ז, אבל גבי תרומה כאמור אין בשיעורה משום קיום דין כדי נתינה, ולכן נתנו שיעור רק כדי שיתן בעין יפה לכהן ובה"ז שא"א ליהנות ממנה כדרכה בטלה התקנה.

יז. אמנם ד"ז נסתר מדברי הרדב"ז עצמו בריש פ"ה מביכורים שם שכ' על הא דכ' הרמב"ם דחלה מן התורה אין לה שיעור, "וקשיא לי כיון שחטה אחת פוטרת את הכרי היכי מתקיים קרא שנאמר תתן לו תן לו דבר הראוי לתתו במתנה. וי"ל דהכי קאמר ראשית עריסותיכם וגו' וכתיב ראשית דגנך ללמדנו שחטה אחת פוטרת הכל אבל אם בא לעשות המצוה כתקנה תן לו כדי נתינה ושיערו חכמים כמה הוא כדי נתינה לכל דבר ודבר". הרי לנו שלמד דהדין תתן לו ל"ה דין בגוף ההפרשה לגבי לפטור את הכרי, אלא דין נוסף מן התורה שבע"י לכתחילה שיהא בו כדי נתינה והכי מקיים המצוה כתקנה. ולפי"ז מסתבר דמש"כ בה"ט, "וקשיא לי כיון דעיקר חיוב חלה אפ"י בא"י בזמן הזה מדרבנן ותו דאזלא לשריפה אמאי הצריכו להפריש אחד ממ"ח ליסגי בכל שהוא דהא מן התורה סגי בכל שהוא. וי"ל דאע"ג דאזלא לשריפה בעינן כדי נתינה דכתיב תתן לו", כוונתו היינו לאותו הדין שבע"י שיהא בו כדי נתינה לכהן אבל אינו דין בגוף ההפרשה לעניין להתיר את הכל דלזה סגי אפ"י בחטה א'. ולפי"ז כיון דהוי דין מן התורה וכדמשמע בדבריו הנז' בריש פ"ה שם, א"כ ד"ז לא בטל גם בזה"ז. ומ"מ גם לפי דרך זו אפ"ל דמה שלגבי תרומה ל"א דיש דין מן התורה לקיים המצוה כתקנה באופן שיתקיים תתן לו, היינו משום הטעם שנתבאר דלגבי תרומה בהכרח דלא תמיד יש בה כדי נתינה כגון אם תורם על כמות קטנה וע"כ דל"ה דין מן התורה ואף לא מצד המצוה כתקנה. ולפי"ז יתכן

שגם כוונת מהר"ם בן חביב הנז' לעיל דשיעור חלה מן התורה היינו לאו לעיכובא אלא למצוה ויל"ע עוד בדבריו וכוונתו שם למ"ש דשיעור חלה מן התורה.

ורק שלפי הנ"ל בדברי הרדב"ז יל"ע הכיצד התעלם הרדב"ז מדברי הרמב"ם המפורשים שהדין שיעור הוא מד"ס אסמכוה אקרא דתתן לו, והיאך נקט שהוי דין מן התורה. אכן למשנ"ת במקדש דוד הנז' דהתק"ח הוי שיהא זה דין בגוף הנתינה ולעיכובא, לפי"ז נמצא דהם אסמכוה לתקנתם אקרא דתתן לו כדי לתקן דין בגוף ההפרשה. אבל מן התורה הא דתתן לו הוי דין לכתחילה הנפרד מדין ההפרשה לעניין תקון העיסה והוא מצד שיתן לכהן כדי נתינה. ולפי"ז נמצא שהרדב"ז בנקטו לקרא דתתן לו לא התכוין לדברי הרמב"ם דתקנו כדי נתינה מדכתיב תתן לו וכו', אלא למה שביאר שגם מן התורה בעל לקיים תתן לו, וזה לא בטל אף בזה"ז. אבל הרמב"ם נקט דאסמכוהו רבנן לקרא דתתן לו לתקן שיעור לעיכובא בנתינה.

ית. ובאמת שכעין דברי הרדב"ז שמלבד דין לפטור את העיסה יש דין מן התורה של נתינה לכהן, הכי נקט הנודע ביהודה (בשו"ת תנינא יו"ד סי' רא, הו' בפת"ש סי' שכב) אלא שהוא נקט למימר ד"י הן בתרומה והן בחלה דמן התורה יש שני דינים, דין ההפרשה שעניינה לתקן את העיסה שאין לה שיעור מן התורה ודין הנתינה לכהן שילפי' מלשון נתינה שאמרה תורה בתרומה וחלה שלעניין זה נאמר דין השיעור והוא מן התורה. וע"ש שדן באמת לגבי תרומה אי איכא למימר דיש בה דין נתינה כיון שאין שיעור לתבואה החייבת בתרומה ובהכרח שלא תמיד יש בה כדי נתינה, וע"ש שנקט דעדיין לאו טעמא הוא דסו"ס היכא דלא אפשר לא אפשר ואין דנין אפשר משאי אפשר אבל עדיין חייב בה היכא דאפשר. וע"ש שחידש דשני דינים אלו הם מדאורייתא, ומה שתרומה וחלה אין להם שיעור מן התורה ל"ה אלא לעניין לפטור אבל לעניין מצות הנתינה יש להם שיעור מן התורה, ובזה יישב קושיית השואל על רש"י במנחות ע"ז ע"ב בד"ה ונילף מתרומת חלה, "דהוי אחד מארבעים ושמונה", והלא שיעור חלה הוא רק מדרבנן אבל מן התורה אין לחלה שיעור (ועי' בקר"א ומשמרות כהונה שם שפי' מה"ט דקושית הגמ' דנילף מחלה דאין לה שיעור), דלפי דבריו דגם בחלה שיעור נתינה שלה מן התורה א"ש [ועי"ש דהעלה תחילה אולי דקושית הש"ס הוא להך שנויא מס' קידושין דף נ"ח ואבע"א דכו"ע לית לי' דשמואל וממילא גם חלה יש לה שיעור. ועי"ש דעוד הקשה השואל דרש"י נקט א' ממ"ח והרי בבעה"ב שיעורו אחד מכ"ד וע"ש בסו"ד מה שהאריך דעיקר שיעור נתינה דחלה הוי א' ממ"ח]. [ע"ש מה שהעלה לחדש לגבי חלה דמן התורה לעולם שיעורה א' ממ"ח מעישרון בין אם העיסה קטנה בין אם גדולה דבשיעור זה יש כדי נתינה, אבל מד"ס שיעורה א' ממ"ח לכל עישרון, וע"ש מה שיישב לפי"ז דברי רש"י בחומש בפ' שלח לך ד"ה כתרומת גורן שלא נאמר בה שיעור ולא כתרומת מעשר שנאמר בה שיעור אבל חכמים נתנו שיעור לבעה"ב אחד מכ"ד ולנחתום אחד ממ"ח. ואח"כ בד"ה תתנו לה' תרומה פירש לפי שלא שמענו שיעור לחלה נאמר תתנו שיהא בה כדי נתינה ולכאורה דברי רש"י סתרי אהדדי ולכן כתב המזרחי שאין זה אלא אסמכתא בעלמא המובא בספרי ורש"י הביא לשון הספרי וכו'. אבל למבואר דג' דינים יש בחלה יתפרשו דברי רש"י על נכון, כתרומת גורן שלא נאמר בה שיעור כו' והיינו לפטור העיסה ושוב כתב אבל חכמים נתנו שיעור לבעה"ב אחד מכ"ד ולנחתום אחד ממ"ח, היינו מכל עיסה לפי גדלה וזהו מדרבנן. ושוב בפסוק שאחריו בפסוק תתנו כתב לפי שלא שמענו שיעור

לחלה נאמר תתנו שיהיה בה כדי נתינה וזהו מן התורה לקיים מצות נתינה ובין שתהיה העיסה גדולה מאד ובין שתהיה העיסה שיעור עשרון אחד השיעור שוה שיהא כדי נתינה. (ויש להעיר ע"ד דמדוע נקט לשיעורא דחכמים לגבי כתרומת גורן שמדבר על לפטור העיסה ולא לגבי תתנו ה').

וע"ש מה שהאריך בדברי הרמב"ם בפיה"מ חלה פ"ב מ"ז, ולכאן יש מקום טובא לעיין עוד במה שהעלה לדקדק ולהפיק מלשונותיו של הרמב"ם שם ששיעור נתינה דחלה מן התורה, ואכמ"ל. וע"ש אח"כ שכ' שאמנם כ"ז לא משמע כ"כ בחיבורו פ"ה מהלכות בכורים שסתם וכתב בהלכה א' וראשית זו אין לה שיעור מן התורה אפילו הפריש כשעורה פטר את העיסה כו', ובהלכה ב' ומד"ס שמפרישין אחד מכ"ד מן העיסה כדי שיהיה בה מתנה לכהן שנאמר תתן לו תן לו דבר הראוי ליתנו מתנה כו'. והנה לולי דבריו שמד"ס תקנו א' ממ"ח לכל עישרון היה מקום לבאר דאף שמדאורייתא הוא לכתחילה מדרבנן הוא לעיכובא וכנ"ל בדברי הרדב"ז, ויל"ע לפי"ז ברש"י בחומש הנז' א"נ הכי וכו'. ולפי"ז באמת שאין ברמב"ם שכ' דשיעורה מד"ס אין בכך סתירה שגם מן התורה יש לה שיעור למצוה כתקנה מצד הנתינה כהן אבל מד"ס הוא לעיכובא וכו'. ומ"מ יש להעיר שהרמב"ם לא הזכיר הך שיעורא רק בעניין התקנה מד"ס ולא שיש שיעור גם מן התורה למצוה כתקנה, כך נראה כוונתו עי' בדבריו ודו"ק. ומ"מ לפי הנודב"י דהוי דין גם בחלה וגם בתרומה ליכא לתרץ החילוק בין חלה לתרומה בזה"ז כמו שתי' הרדב"ז וכפימשנ"ת דבחלה הוא דין מן התורה משא"כ בתרומה. מיהו לולי דבריו דמד"ס שיעורה א' ממ"ח לכ עישרון היה ניתן לחלק כפימשנ"ת מצד שמדרבנן הוא לעיכובא דוקא בחלה ולא בתרומה, דנהי שלעניין מצה כתקנה ד"ז שייך לפי הנוב"ז גם בתרומה אע"פ שלעיתים שיעורה מועט משום שאין דנים אפשר מא"א וכו', הרי שלעיכובא ודאי שלא ניתן לקבוע בה מסמרות שיהא בה כדי נתינה מן הדין דהא בהכרח שיש תרומה בשיעור קטן שאין בו כדי נתינה.

יט. ועי' בנוב"י שהקדים לדבריו וכ' "ואומר אני שמה שברור למעלתו שאין לחלה שום שיעור מן התורה אין אני מסכים עמו לחלוטין ויש לי לומר בזה דבר חדש לא קדמני בזה שום מפרש או פוסק והוא זה, כי המצוה הזאת של הפרשת חלה אם כי היא מצוה אחת יש בה שני ענינים. אלא שעי' בהגהות עין חנוך שם ובשערי ציון שהביאו שכבר קדמו התוס' רי"ד (קידושין נח:): על הא דחטה א' פוטרת את הכרי, הביאו המשנה למלך הלכות מתנות עניים פ"י שהק' אמאי חטה א' פוטרת והא כתיב תתן לו שיהא שיעור נתינה, ותי' דודאי מצוה לתת דבר חשוב כיון דכתיב ונתן אבל אם אינו רוצה לקיים מצות נתינה ותרים רק חטה אחת הנה פוטרת הכרי ויצא מידי טבל רק שלא קיימו הבעלים מצות נתינה". ולמעשה ראינו כע"ז גם בדברי הרדב"ז. מיהו משנ"ת דמדרבנן הוא לעיכובא בחלה ולא בתרומה וכו', לכאן לא נראה למימר כן בדעת התור"י, דהא משמע שתוס' רי"ד אחז שקרא דתתן לו בתרומה ראוי לדרוש מן התורה ולעיכובא אי לאו שתי' דאיכא דין נתינה מלבד הדין לפטור את הכרי. ולפי"ז ה"ה לגבי חלה דמ"ש, דהא תוס' רי"ד לא אחז לתרץ ולמימר דתרומה לא תמיד איכא שיעור נתינה וע"כ דלא דרשינן דבעי' תתן לו לעיכובא אלא תי' מצד שהוי ב' דינים וא"כ לכאן צ"ל דה"ה בחלה. ולפי"ז עדיין ליכא לתרץ בשום אופן מהנ"ל לחלק בין חלה ותרומה בזה"ז לפי תוס' רי"ד. ונמצא דתוס' רי"ד בהכרח לא יסבור כהרמב"ם בעניין זה.

כ. ולכאור' יש לדקדק כהתוס' רי"ד והרדב"ז והנוב"י גם בירושלמי דעניין שאין בה שיעור הוי לעניין לפטור מן הטבל אבל לא לעניין מצות הנתינה, דז"ל הירושלמי (תרומות ה"ד), "עד כמה אדם פוטר טבלו דבר תורה רבי יוחנן אמר אחד למאה כתרומת מעשר א"ל ר' יוחנן מן מאן שמעיתה א"ל מפילפול חברייה שמעית הא דרבי ינאי אמר אפילו אחד מאלף אמר רבי מנא לית כאן שיעורא דכתיב ראשית דגגך תירושך ויצהרך ואפ"ל כל שהוא". משמע שגם דבר תורה הא דאין לה שיעור הוי רק לעניין לפטור את הכרי ולא לעניין חובת הנתינה לכהן. ובאמת שגם הלשון דבבלי פוטר את הכרי הכי משמע, והן הנה דברי הנוב"י. מיהו א"נ דלגבי תרומה ליכא דין כדי נתינה לא מן התורה ולא מדרבנן שפיר נקט פוטר את הכרי כיון שאין דין אחר של נתינה כלל ומטעם שנתבאר, ורק שחכמים תקנו שיעור לעניין שיהנה הכהן ממנה אבל אינו דין בדין התרומה, משא"כ בחלה. ועי' עוד במעדנ"א פ"ג ה"א אות א מ"ש בעניין התורי"ד ונוב"י

כא. וע"ע בס' באר בשדה שם שהביא לשו"ת המבי"ט (ח"ג סי' מז) מה שתי' לחלק בין שיעורא דתרומה בזה"ז לשיעורא דחלה בזה"ז, דהתרומה באה עם תרומת מעשר ושפיר ניכרת ההפרשה גם בזה"ז, אבל גבי חלה אי מפריש משהו לא ניכרת ההפרשה עי"ש. ולכאור' הוא אזיל בדרכו של הרדב"ז בתי' השני שחלה בזה"ז יש לה שיעור אע"פ שנשרפת משום שאחרת לא ניכר וכו' ועדיין לא מתורץ לפי"ז מ"ש חלה מתרומה, ובזה מבואר עפ"ד של שו"ת המבי"ט הנ"ל.

ועי' עוד באור"ש על הרמב"ם הל' תרומות דהטעם שבזה"ז יש להפריש כ"ש לכתחילה משום שהתרומה רוב פעמים לא הוכשרה בגורן וא"כ כי מפריש כשיעור מטמא אח"ז תרומה טהורה לכן מצוה להפריש כל שהוא. משא"כ בחלה שע"כ נילושה בדברים המכשירין וכבר נטמאה העיסה הטבולה. אלא שיל"ע אם ניתן לפרש כן בדברי הרמב"ם דכ' גבי תרומה מצד שבזה"ז עומדת לשריפה מפני הטומאה.

ועי' בחזו"א (שביעית סי' ה סק"ד) שנקט לתרץ החילוק בין תרומה לחלה, דכיון שבחלה בחו"ל תקנו שמפרישין שתיים והתם איכא שיעור, לא בטלה תקנתם להריש שתיים וממילא איכא שיעור ותו א"א להקל בא"י יותר מבחור"ל, משא"כ גבי תרומה דמעולם לא תקנו להפריש שתיים, ע"ש.

והנה ג' תירוצים אלו, נהי שמצד החשבון לכאור' נכונים המה, אולם הרמב"ם לא הזכיר טעמים אלו כלל. ולכאור' למבואר לעיל הרי שתרומה וחלה חלוקים ביסוד דין השיעור שלהם ובאופן שא"צ לטעמים הנ"ל כיון שביסוד הדברים חלוקה חלה מתרומה בתקנת השיעור שלה וכו"ל.

כב. [מ"ש בתוס' גיטין דף כ. ד"ה דילמא נתינת גט הוא, "וכן שלף איש נעלו ונתן לרעהו לא בעינן שוה פרוטה אף על גב דכתיב תתן לו כו'.. ולפי"ז אמאי גבי חלה אסמכינהו לקרא דתתנו לה', הא מלשון תתנו ליכא למשמע דבעי' שיעורא. אכן נדון התוס' שם אינו שייך לעניינינו כלל, דהנדון דתוס' הוי לעניין שוה פרוטה, כלומר דאף אם אין שיעור מ"מ דלמא בעי' עכ"פ שיהא שווה פרוטה. אבל נדון דחלה הוי לעניין דבעי' שיעור נתינה והם ב' נדונים שונים. (ובזה יש להשיב גם על מ"ש בשו"ת שמע שלמה הנז' לעיל עי"ש דסמך דבריו דגבי חלה דרשינן מלשון תתנו לה' דשיעורה מן התורה ע"פ מש"כ תוס' בהמשך דבריו שם, "ולמאן דבעי בכריתות (דף ו:) ואשר יתן

ממנו על זר שתהא נתינה בכזית היינו משום דסיכה היא ואפקה בלשון נתינה לאפוקי ממשמעות דסיכה קאתי דמשמע כל שהוא וצריך נתינה חשובה כמו ונתן לכהן את הקדש (ויקרא כב) דהוי בכזית לרבנן דאבא שאול וכן לא יתן עליה לבונה דבפרק כל המנחות (דף ס.) מצריך כזית היינו משום דשני מלשון שימה דאתחיל בה לא ישים עליה שמן או משום דומיא דהקטרת לבונה בחוץ דהויא נמי הקטרת איסור דהוי בכזית". ולפי"ז כ' דה"נ כיון שפתח קרא בלשון תרימו לה' וסיים בלשון תתנו לה' ע"כ דאתא קרא ללמדנו שיש ליתן כדי שיעור נתינה משא"כ גבי תרומה דלא כתיב אלא תתן לו. והנה מלבד מה שאלו דברים מחודשים מאד לבוא ולדרוש דרשא באופן שלא מצינו לו מקור בדברי הש"ס ורבותינו הראשונים, הנה כאמור נדון דתוס' וכ"ד מיירי לגבי אי בעי' שו"פ ולא לגבי שיעור ודו"ק].

לכבוד הגאון המופלא מרא דורעים, ועוד.
הגרש"ז רווח שליט"א
 מחשובי מרביצי התורה בעירנו אלעד

דברי האבודרהם, שמחזקים המנהג לומר 'ראו עיננו' גם בארץ ישראל

ונוגע למש"כ בקובץ שי"ל ע"י מכונכם, ואני מצרף דבריו, כפי שהבאתים קמי מרן שה"ת הגר"ח"ק שליט"א, עם התשובות שהשיב לי ומתוך ספרי "ומשחרי ימצאונני" כר"ך א' שער ג' סי' כ"ה 'תשובות חדשות' אותיות ז'-ח')

בספר אבודרהם (תקון התפלות ועניניהם, השער השני), כתב שהמתפלל עם הציבור **נוטל שכר של ג' תפילות**, ולתועלת הבנת הענין, הריני מביא את כל דבריו בזה, וז"ל: וגם סמך לשלש תפילות אלו מדוד (ירושלמי ברכות, פ"ד הל' א') שאמר "ערב ובוקר וצהריים אשיחה ואהמה וישמע קולי" (תהילים נה, יח). ופי' ר' אברהם בן שושן, כי "ואהמה" עולה למנין נ"ז, כמנין הברכות שבג' תפילות אלו, שבכל תפילה יש י"ט ברכות נמצא לג' תפילות נ"ז ברכות. ויש לאדם לידע ולהבין שהזהיר בתפילות כתקנם שבזכותם הוא נזון והקב"ה מזמין לו מזונותיו. תדע שהרי מנין הברכות הוא ז"ן. ולפיכך הש"י בזכות ברכות אלו הוא זן אותו ואת אנשי ביתו. ומאמרו "וישמע קולי" למדנו שהזהיר בתפילות אלו כתקנו ובברכותיהם שמובטח לו שהשם ישמע תפילתו. וראה כמה גדול שכר המתפלל עם הציבור, כי בתפילה אחת שמתפלל עמהם נחשב לו שכר כמתפלל ערב ובוקר וצהריים ביחיד. כיצד תפילתו בלחש מברך תשע עשרה ברכות. וחייב האדם שלא לדבר בעוד שהשליח צבור מחזיר התפילה, ושיכוין לשמוע ברכותי' ושומע כעונה, הרי תשע עשרה ברכות אחרות. וחייב האדם לענות אמן אחר כל ברכה וברכה. ואמרו רבותינו ז"ל (ברכות נג, א) גדול העונה אמן יותר מן המברך, הרי כאלו בירך תשע עשרה ברכות אחרות. **נמצא כי בתפילה אחת עם הציבור כתקנה נותנין לו שכר ז"ן ברכות.** ובתפילת ערבית שאין שליח צבור מחזיר התפילה לפיכך תקנו לאחר השכיבנו תשע עשרה פסוקים וחתימה בסוף תמצא בהן בין אזכרות ובין אמנים מנין שמונה ושלשים. ותשע עשרה ברכות של תפילת לחש הרי שבע וחמשים ברכות בערבית, ע"כ דבריו. עכ"ל האבודרהם.

ולפי"ד מי שהוא גם זהיר להשכים לביהכ"נ מעשרה הראשונים, יכול להרויח שיהיה שכרו כפול ומכופל. שהרי כבר כתב בספר 'מזמור לאסף' (דיני תפילת

המנחה דף קמד ע"א) להגאון רבי ששון מרדכי משה זצ"ל¹ וז"ל: הנה העשרה הראשונים על ידיהם תקובל שאר תפילות העם שיתרצה הקב"ה בהם. וכ"ש הבא ראשון כמש"כ בזהר (תרומה קלא, א). ואם בממון ירצה להרויח הזוז שירויח זוז כנגדו, כ"ש תפילתו אם הוא מעשרה ראשונים, כל תפילה נחשבת לכמה תפלות, עכ"ל.

א"כ לפי"ז ראוי למשכים מעשרה הראשונים, שילך לביהכ"נ שמתפללים שם כראוי, ובחזרת הש"ץ יש שם לפחות עשרה שמקשיבים ועונים אמן. ואז יטול שכרו בכפלי כפליים כנגד כל הציבור, הן מצד תפילת הלחש והן מצד חזרת הש"ץ. ויזכה ודאי שהקב"ה ישמע תפילתו, ולפרנסה ברווח ובשפע רב [כמנין ז"ן כפול ג' תפילות – כנגד כל הציבור].

תשובה: נכון.

רוב קהילות ישראל, ראוי שיזהרו לפחות בתפילת ערבית להיות מעשרה הראשונים

ח הנה מש"כ האבודרהם הנ"ל **לענין תפילת ערבית**, כ"ה בסדר התפילות להרמב"ם וכן מנהג ק"ק יהודי תימן. אבל הרבה מקהילות ישראל [בפרט באר"י], אינם נוהגים להוסיף ברכת 'יראו עינינו' בהשכיבנו, מפני שסוברים דהוי הפסק בין גאולה לתפילה, וכן מובא במעשה רב להגר"א סי' ס"ז.

א"כ לרוב קהילות ישראל לכאורה חסר בתפילת ערבית מנין ז"ן ברכות, שכתב האבודרהם הנ"ל. לכן לכאורה בתפילת ערבית יש להם להשתדל להיות מעשרה הראשונים הנוטלים שכר כנגד כולם, יותר מבשחרית ובמנחה [שבהם שכרם כפול מצד עצם התפילה בציבור, וכמש"נ].

תשובה: יפה? [ועי' הערה²].

מנאי בהוקרה רבה

איתמר חבשוש

בעמח"ס ומשחרי ימצאוני ב"כ
כל-בו במעלת עשרה הראשונים

¹ מגדולי חכמי בבל ובעמח"ס 'קול ששון', 'אמרי ששון', 'דבר בעתו', 'תהלה לדוד' ועוד.

² עי' מש"כ בזה גם בשער ב' פ"ו בירור סעי' ב' אות ט'.

³ להשלמת הענין, אוסיף בזה עוד הערה אחת בדברי האבודרהם, ששאלתי לרבינו שליט"א: בהנ"ל: המאריך בתפילת הלחש, ולכן אינו יכול להקשיב לחזרת הש"ץ ולענות אמן, לכאורה יש לו רק שכר י"ט ברכות. וא"כ אם רוצה לקבל שכר מושלם, צריך שילך למנין שמתפללים לאט ובנחת, ואז יספיק לסיים תפילת הלחש קודם חזרת הש"ץ, וממילא יוכל להקשיב לחזרת הש"ץ ולענות אמן ויהיה שכרו מושלם כמנין ז"ן ברכות. **תשובה: אמת.**